

ЛОКАЛИТЕТИ СТАРЧЕВАЧКЕ КУЛТУРЕ НА ПОДРУЧЈУ СРЕДЊЕГ БАНАТА

На формирање и трајање раног неолита у Војводини, поред аутохтоног, епипалеолитског, месолиског супстрата, велики утицај и значај имао је рани керамички период крајњег југоистока Балкана. Старијем неолиту припадају раноенеолитске заједнице које се баве иницијалном земљорадњом и сточарством и које, између осталог, познају монохромну грнчарију сликану белим орнаментом. Овим заједницама припадају протостарчевачки слојеви у Југославији, хоризонти Гура Бациулуи у Румунији и синхрона насеља у Бугарској и Грчкој.¹

Средњем неолиту југоисточне Паноније припадају културне групе Старчево–Криш–Кереш, које су обухватале централне делове Балкана, јужну и југоисточну Панонију и широку зону јужнокарпатског простора све до ушћа Дунава у Црно море. Дугогодишња истраживања старчевачке групе показала су да средњи неолит у југоисточној Панонији и на југоистоку Балкана пролази кроз неколико фаза развоја. Старчевачка група представља средњи неолит на нашим просторима, припада блиским или сличним културним појавама: Кереш (источна Мађарска), Криш (Румунија). Будући да се ради о културној групи са једнослојним насељима, периодизација је углавном условљена испитивањем хоризонталног распрострањања насеља.²

Широка и пространа војвођанска равница, испресецана рекама Дунавом, Тисом, Савом, Тамишом и Бегејом, пружала је идеалне услове за насељавање и боравак неолитских заједница. Погодне услове за подизање насеља пружиле су дугачке и узвишене обале река, бара, потока, затим аде и греде које су доминирале долинама река. На њима су се формирали локалитети средњег неолита. Утицај на изградњу насеља на овим просторима имале су, између осталог, повољне еколошке карактеристике. Станишта су по правилу једнослојна, хоризонтално разуђена, без надслојавања, односно формирања вишеслојних насеља.

На основу досадашњих истраживања на подручју средњег Баната, на локалитетима Батка код Перлеза, Леје код Арадца, Крстићева хумка код Мужље, Живанчићева доља код Ботоша, Говедарова хумка код Јаше Томића, Велики сигет, потес у атару Арадац, Мазгина хумка у атару Елемир – у Банату се са сигурношћу могу издвојити две фазе средњег неолита.

Раноенеолитске фазе и старчевачка култура ослањају се на земљорадничко-сточарску економију на целој територији ширења. То потврђују палеоботанички и палеозоолошки налази са локалитета из средњег Баната.

Развој лончарства доживљава процват у фази Старчево II б. Банат тада постаје један од значајних центара развоја средњег неолита. Ширење ове фазе можемо да пратимо на већем броју локалитета у Банату. Изгледа да у то време почиње продирање старчевачке групе на запад, долином Саве у Срем, Славонију и даље, као и на север, у Потисје и североисток, Тамишем и Бегејом. Овај период је веома добро заступљен и истражен у румунском делу Баната, у Трансилванији и даље на истоку Румуније. За ову развојну фазу везује се честа употреба сликаног посуђа.³

У тим развијеним и позним фазама старчевачке групе (II б и III фазе по Д. Гарашанин)⁴ војвођански простор (Банат и Срем) су густо насељени. Ради се о обалама великих река: Дунав, Сава, Тиса, Бегеј и мањим водотоковима које насељавају рани земљорадници и сточари.

Археолошка истраживања на подручју средњег Баната обухватају временски период од 1922. године до данашњег дана. Путем рекогносцирања, случајних налаза, поклона као и систематским археолошким ископавањима евидентирани су и констатовани локалитети са овог подручја.

Већина локалитета је откривена рекогносцирањем и то су површински налази који нису веродостојни, а егзактнији налази су са ископавања у којима је утврђен културни слој који припада старчевачкој култури.

Локалитети откривени рекогносцирањем евидентирани су у књизи инвентара у Народном музеју као и на основу евиденције коју је урадио археолог Радован Радишић. Подаци су шкрти, али у раду биће коришћени јер омогућавају увид у распострањеност старчевачких локалитета у овом делу Баната.

Керамика старчевачке културе представља најзначајније и најбогатије налазе са истражених локалитета у средњем Банату. Типолошки развој грнчарије одсликава генезу старчевачке културе. Анализом типологије посуђа помажемо утврђивању периодизације и хронологије старчевачке културе.

По фактури керамика је подељена у три групе:⁵

1. груба;
2. фина;
3. обична (средња).

Груба керамика доминира на свим локалитетима и најбројнија је. Посуде рађене у овој фактури имају дебљину зидова између 10 и 12 мм, а на неким фрагментима од 1 до 2 цм. Материјал је у великој мери фрагментован. Посудама већих димензија припадају лонци као и велика количина коничних здела, а мањи проценат припада лоптастим и полулоптастим посудама.

Груба керамика има неравне зидове, површина је огрубљена. Огрубљеном типу керамичких фрагмената припада и псеудобарботин или несређени барботин. Несређени барботин подразумева украшавања у виду већих налепака неправилног облика на површину посуде. Груба керамика рађена је од земље, недовољно пречишћене, са примесама ситних зрнаца, шљунка или плевне у фактури. Језгро у прелому је тамне боје. Унутрашња страна је заглачане површине мрке боје, а спољашња је светломрке или црвенкасте површине.

Обична керамика је слична грубој, али су судови без превлаке. Спољашња и унутрашња страна подједнако су обрађене.

Посуде такозване fine фактуре деле се на фино монохромно и фино сликано посуђе.

Фина керамика израђена је од глине, са примесом песка. Дебљина зидова износи од 3 до 7 мм. У финој фактури су рађене зделе, лоптасте и полулоптасте, мада има примера и коничних здела. Спољашња и унутрашња површина посуде је прекривена превлаком која је затим глачана.

Керамика је окер, црвене, црвенкастомрке, светломрке и мркосиве боје. Ови судови су добро печени, па је језгро у прелому сивкасте или беличасте боје.

Према обради површина посуде извршена је подела на:

1. грубу (огрубљену);
2. метличаста;
3. зидови посуде су рађени неким инструментом или прстима;
4. пригличана са премазом или без премаза;
5. глачана са премазом или без премаза;
6. посуде са више различитих обрада површине;
7. полирана.

У групи грубих посуде (плева и песак) унутрашњост зидова је груба са премазом или без премаза. Код лоптастих здела, лонаца јавља се глачана површина са премазом. Коничне зделе, затим лонци имају углавном пригличану спољну површину, док се код лоптастих ређе јавља. Трагови инструмената видљиви су на коничним зделама, ретко код полулоптастих. Полирање се најчешће јавља код полулоптастих здела.

Глачана унутрашња површина са премазом јавља се код коничних, полулоптастих и лоптастих здела, а код лонаца је површина пригличана.

Полирање је најчешће код лоптастих и полулоптастих здела, на другим врстама их нема.

ТИПОЛОГИЈА

На основу статистичких анализа издвојено је пет главних типова:

1. коничне зделе;
2. лонци;
3. лоптасте зделе;
4. полулоптасте зделе;
5. минијатурно посуђе.

Коничне зделе

Према нагибу зидова постоје три подтипа:

1. коничне зделе косих зидова;
2. коничне зделе вертикалних зидова;
3. коничне зделе, отворене.

Према профилацији обода могу се издвојити варијанте коничних здела:

1. са заравњеним ободом;
2. са заобљеним ободом.

Лонци

Лонци, према профилацији обода и врата, подељени су у неколико подтипова:

1. лонци непрофилисаног обода и врата;
2. лонци са профилисаним ободом и вратом;
3. лонци са левкастим вратом и заобљеним ободом;
4. лонци са кратким разгнутим ободом;
5. лонци са дужим вратом и заобљеним ободом;
6. лонци са високим цилиндричним вратом;
7. лонци са цилиндричним кратким вратом;
8. лонци без издвојеног врата са незнатно наглашеним ободом.

Лоптасте зделе

Израђују се у свим фактурама и различитих су димензија. На основу профилације обода и врата трбуха, подељене су у неколико подтипова:

1. зделе цилиндричног врата;
2. зделе са извученим ободом;
3. зделе са равним ободом;
4. зделе са незнатно издвојеним ободом.

Полулоптасте зделе

На основу дубине и профилације зидова, подељене су у неколико подтипова:

1. зделе са заравњеним ободом;
2. полулоптасте зделе дубље. (Прилог 1–3)

Типови дна:

1. равна;
2. равна, профилисана;
3. ниске шупље стопе;
4. у облику крста;
5. обладна.

Типови дршки:

1. брадавичасте, хоризонтално или вертикално перфориране;
2. пластичне у виду једног или више ребара;
3. тракасте;
4. чепасте.

Орнаментика:

Начин украшавања изведен барботином, наноси се превлачењем по влажној површини посуде, чиме се стварају пластична ребра у виду хоризонталних, вертикалних или угластих канелура, или се неравномерно наноси грумење земље у виду налепака на површину посуде.

Украшавање имитацијом импреса орнаментике, украшавање овом техником изводи се утискивањем прста и зареза ноктом на влажну површину посуде. Урези могу покривати целу површину посуде или поједине њене делове. Често се јавља и украшавање изведено утискивањем ноктију или са два прста (такозвана техника штипања). На тај начин граде се вертикалне или косе линије низова. Овај декор подсећа на изглед пластичног или житног класа.

Орнаментика изведена урезивањем. У овој, иначе реткој техници заступљени су геометријски мотиви: снопови паралелни, плитко урезаних или мрежасто распоређених линија, изведени су оштрим или тупим инструментом. Декор може покривати трбух или целу површину посуде. Орнаментика изведена сликањем. Огледа се у сликању тамним орнаментом на светлој основи, ређе светлим орнаментом на тамној основи, а веома ретко се јавља полихромно. Орнаментални мотиви припадају варијантама спиралних мотива. (Прилог 4–7)

У Југословенском делу средњег Баната регистровани су следећи локалитети:

Зрењанин, локалитет Фабрика пива, отворено насеље – Приликом копања темеља за стамбену зграду у кругу фабрике пива пронађено је неколико фрагмената старчевачке керамике као и два тега од печене земље. Фрагменти посуда су танких зидова са траговима црвене боје, а тегови су ваљкастог облика.

Томашевац, локалитет Крушка, отворено насеље – Локалитет се налази североисточно од села на старој обали Тамиша која се окомито спушта према старом кориту реке. Ово земљиште служи мештанима као пољска циглана. Приликом заштитних археолошких ископавања 1969. године пронађени су фрагменти старчевачке керамике као и посуда полулоптастог облика са наглашеним равним дном, глчане површине, сиве боје.

Зрењанин, Мужља, локалитет Деонице, отворено насеље – Локалитет је откривен рекогносцирањем и том приликом је пронађено неколико фрагмената старчевачке керамике. Фрагменти керамике су грубе израде, украшени барботин орнаментом и убодима прстима.

Фрагменти керамике су танких зидова, са премазом црвене боје. Са истог локалитета потичу налази камених секира и ножићи.

Сечањ, Шурјан, Шибова хумка, отворено насеље – Приликом копања одводног канала на обали Тамиша у близини Шурјана, пронађени су површински налази фрагмената бојене старчевачке керамике. Орнамент се састоји од укрштених линија или отисака прстију.

Елемир, локалитет Мазгина хумка, отворено насеље – Приликом рекогносцирања на овом локалитету констатовани су налази грубе старчевачке керамике, црвенкасте боје са орнаментом у виду барботина.

Елемир, локалитет Забран, отворено насеље – Локалитет Забран налази се на око 4 километра западно од села Елемира. На овом локалитету констатован је културни слој дебљине 50 цм. Површински материјал сакупљен на овом локалитету чине фрагменти старчевачке грубе керамике.

Арадац, локалитет Велики сигат, отворено насеље – Приликом рекогносцирања 1951. године откривен је овај локалитет недалеко од Тисе. Фрагменти керамике грубе израде црвенкасте боје украшени барботин орнаментом и отисцима прстију упућују на старчевачку културу.

Фаркаждин, локалитет Пауново, отворено насеље – Насеље се налази на десној обали реке Тамиша, на око 1 километар североисточно од периферије села Фаркажина. Приликом ископавања 1970. године нађени су фрагменти старчевачке керамике, грубе израде са орнаментом и убодима нокта.

Фаркаждин, локалитет Кубик, отворено насеље – Поменути локалитет се налази на око 1,5 километра источно од села Фаркажина на десној обали Тамиша. На овом локалитету су у току пробно заштитних археолошких истраживања у току 1970. године откривени трагови старчевачког насеља.

Ботош, потес Живанићева доља, насеље и некропола – Потес се налази 1,5 километар западно од села, поред летњег пута Ботош–Лукићево. Локалитет лежи поред изумрлог корита некадашње реке, које мештани називају Шозов, а којим сада протиче канал Дунав–Тиса–Дунав. Цело насеље обухвата простор дуж обронка дужине 500 метара, а обрадом земље доста је уништено. Приликом заштитних археолошких ископавања 1932. године пронађена је велика количина кућног лепа, животињских костију као

и фрагменти старчевачке керамике. Фрагменти керамике украшени су импресо орнаментом, затим јавља се глачана керамика, лоптасти тегови од печене земље и фрагменти камених секира. Посебно се издвајају три посуде: посуда полулоптастог облика, глачане површине, и пехар на шупљој нози, глачане површине са превлаком црвене боје.

Арадац, локалитет Леје – Археолошки локалитет Леје у атару Арадац простире се читавим потесом дуж старе обале Тисе, између двеју пољских линија од којих једна тече дуж горње ивице обале. Сам локалитет се налази на 45° 24' географске ширине и 20° 17' географске дужине и на надморској висини 80 метара. У току рекогносцирања откривен је 1951. године. Пробно, оријентациона заштитна археолошка ископавања су предузета у периоду од 1979. до 1980. године. У току ископавања отворена је и истражена 21 сонда. Истражена површина обухвата простор од 441 м².⁶

Ископавања су предузета на делу трасе и позајмног земљишта. Резултати до којих се дошло у току ископавања показују да је реч о вишеслојном преисторијском насељу, чија вертикална стратиграфија са укупним јамама премаша дубину од 1,40 метара. У стратиграфском смислу најмлађи је средњовековни период, који је краткотрајан и делимично се укопава у халштатски слој. Затим следи богат халштатски слој, а затим старчевачки.

У старчевачком културном слоју откривени су укупани објекти са старчевачком керамиком, остацима животињских костију, налазима речних шкољки и пужева. Ископавањем су констатована два гроба који припадају старчевачком културном слоју.

Сонде I, II, III биле су отворене на највишем делу земљишта који оставља утисак деградиране хумке, а претпоставља се да се ту и налазио централни део локалитета. Сонде VIII и IX обилују налазима старчевачке керамике. Старчевачка керамика констатована је на дубини 0,72 метра. У истој сонди појављује се велика количина пужева, речних шкољки и остеолошког материјала, као и фрагменти кућног лепа. У сонди IX, осим керамике, откривени су и тегови од печене земље ваљкастог облика, фрагменти кућног лепа са отиском пружа и фрагменти животињских костију (лопатица, вилица, зуби и

др.) на 0,80 метара. Сонда XIII богата је средњо-вековном керамиком у првим слојевима, док се у основи 4. откопног слоја на дубини 0,93 метара појављују фрагменти старчевачке керамике. Присутна је већа количина животињских костију и љуштурса од пужева. У 5. откопном слоју пронађена је велика количина старчевачке керамике. У основи овог откопног слоја откривен је део скелета који се једним делом подвлачи под профил. Гроб је оријентисан север–југ, са главом према југу, са испруженим ногама и рукама савијеним према грудима. Глава је лежала на левом образу лицем према западу. Дужина скелета ин ситу је 1,30 цм. Поред скелета откривена је посуда украшена барботин орнаментом. У њој је пронађена камена секира калупастог облика. Дно посуде се налази на око 20 цм испод нивоа гроба. На основу теренског инвентара дат је опис гроба и налаза који су врло оскудни.

АНАЛИЗА КЕРАМИКЕ СА ИСТРАЖЕНИХ ЛОКАЛИТЕТА

Арадац, локалитет Леје

Коничне зделе

Најбројније су коничне зделе. Постоје две варијанте коничних здела: зделе са заобљеним и зделе са заравњеним ободом. Боја већине здела је црвеноокер или мркоокер. Већина здела украшена је импресом, који је изведен отисцима и утисцима прста, нокта, штапањем, урезивањем помоћу неког инструмента. Импресо је организован у различите мотиве и врло је разноврстан. Дебљина зидова се креће од 10 до 15 мм.⁷

Варијанте коничних здела на основу начина украшавања:

– импресо изведен отисцима прста на ободу или испод обода, или без неког одређеног реда (Т. I / 1000, 1526, 1376, 1572);

– површина уз обод посуде је неукрашена, док остали део је украшен импресо орнаментом (Т. Ia / 1477, 1587, 1348);

– поједини фрагменти керамике украшени су по целој површини посуде у виду кратких и плитких зареза изведених утискивањем нокта. (Т. I / 1377. Т. II 1516, 1001);

– мањи број коничних здела украшен је урезивањем. Спољна површина тих здела је при-

глачана, а урезивање косих линија које се секу изведено је најчешће ненамерно. На ободу или испод обода ових здела најчешће се налазе кружни утисци прста (Т. III / 1002, 1513, 1379, 1550, 1004);

– посебну групу чине зделе чија је спољна површина груба и заравњена. Понекад се виде трагови прстију или инструмента којим је изведено заравњење зида посуде. Ове зделе су најчешће украшене или само отисцима прста на ободу или испод њега. (Т. IIIa / 1405, 1302, 1402, 1401, 1349, Т. IIIб / 1341, 1380, 1006, 1399);

– зделе коничне неукрашене чија је спољашња површина брижљиво обрађена. Површина им је углачана, поједине имају премаз, а боја је најчешће црвена или окер (Т. IV / 1017, 1240, 1337, 1455, 1003) и (Т. Ia / 1195);

– зделе fine фактуре, танких зидова, мањих димензија, неукрашене, са сјајним углачаним премазом, боје окер или црвене (Т. V / 1353, 1378). На фрагменту керамике (1378) трагови углачаног премаза између појединих отисака прста и нокта потврђују да је цела посуда била прекривена сјајним премазом;

– коничне зделе су најчешће без дршки, или двострука или трострука налепљена ребра могу се сматрати дршком или неком врстом пластичног орнаментa (Т. V/1519, Т. VI/1542, 1541, 1358).

Заједничка карактеристика готово свих коничних здела је веома брижљиво обрађена унутрашња површина. Најчешће имају црвени или окер премаз који је веома добро углачан.

Лонци

Лонци се јављају у веома великом броју; на другом месту су после коничних здела, и то углавном у фрагментима. Углавном су грубе фактуре. На основу обода може се издвојити неколико типова:

– тип 1 – са левкастим вратом и заобљеним ободом (Т. VII Т. VIIa / 1354, 1350, 1381, 1179, 1019, 1336, 1026). Нијансе боја су им различите, од црвене до мрке. Спољашња површина често је са премазом који је глачан. Украшавање је ретко или углавном испод обода;

– тип 2 – са незнатно профилисаним ободом, боја им је мркоцрвена, спољна површина посуде има углачан премаз, без орнамената су, изузев отисака прстију испод обода (Т. VIII / 1007, 1238, 1382);

– тип 3 – без врата и обода, боје су окер, спољна површина пригличана у виду кратких уреза или их уопште нема (Т.IX / 1385, 1238);

– тип 4 – са кратким разгнутим ободом, боје окер или мрке, пригличане површине, украшене импресо орнаментом (Т.X / 1196, 1346, 1197);

– тип 5 – са дужим вратом и заобљеним ободом, површина је гљачана, црвене боје, а испод обода се налазе два хоризонтална ребра (Т.XI / 1316, 1315);

– тип 6 – са цилиндричним кратким вратом, fine фактуре, танких зидова, с црвеним премазом, украшен вертикалним урезима (Т.XI / 1554).

Лоптасте зделе

Лоптасте зделе су ретке. Имају премаз тамноцрвени или окер. Врат је цилиндричан (Т.XII 1008), а друга је украшена барботином у виду налепака (Т.XII / 1243).

Полулоптасте зделе су fine фактуре, боје окербраон, са премазом, сјајне углачане површине и украшене косим жлебовима (Т.XII / 1553).

Фрагменти дна и фрагменти трбуха

Фрагменти дна припадају лонцима, масивни су и често је трбух украшен импресо орнаментом. Могу бити: равна, незнатно равна и профилисана (Т.XIII, Т.XIIIa / 1479, 1480, 1344, 1342, 1190).

Фрагменти трбуха јављају се у већем броју и различито су орнаментисани:

– фрагменти трбуха украшен барботином (у виду ситних и неправилних налепака; Т.XIV / 1208, 1184, 1203);

– фрагменти трбуха орнаментисани кружним убодима (Т.XV / 1183, 1522);

– фрагменти трбуха орнаментисани урезивањем (Т.XV / 1528);

– фрагменти трбуха са сликаним орнаментом (на црвеној гљачаној површини, шире тамноцрвене траке покривају трбух; Т.XV / 1553).

Нови Бечеј – Матејски брод

Археолошки локалитет Матејски брод налази се на око 6 км североисточно од Новог Бечеја на граници два потеса: Матеј и Шимуђска страна. То је, у ствари, издвојен плато на самој ивици ниже лесне терасе, елипсастиг облика, величине 136x50 метара. На западној страни плато се окомито спушта прелазећи у бару – остатак

некадашњег речног корита Малог Бегеја.⁸ Испитана површина током ископавања износи 3500 м². Налази се на 45° географске ширине и 20° 40' географске дужине.

На овом локалитету су од 1949. до 1952. године извођена заштитна ископавања под руководством Р. Рашајског и Ш. Нађа.⁹ Тада је откривено 7 неолитских кућа. Неке од ових кућа су само делимично очуване јер су ерозијом земљишта уништене. То су куће број 1, 2, 7 и 8, које су биле на самој ивици обронка. Током ископавања од 1962. до 1965. године, под руководством Р. Радишића, откривене су и испитане куће бр. 4, 8, 9 и 10. Године 1965. настављено је ископавање и у профилу су откривени почеди рушевина куће бр. 11. Откривене куће су оријентисане својим угловима у смеру север–југ, изузев кућа бр. 9 и 10, које су у истом смеру оријентисане својим странама. Куће су раздвојене уским пролазима. Основе кућа су биле правоугаоне, димензија 8x5 м. Преградни зид делио је простор на 2 дела, већи 5x5 м, а мањи 5x3 м. Зидови су грађени од цепаних греда и облица које су потом биле облепљиване лепом. Дебљина зидова износи око 30 цм. Подови су рађени на исти начин; на поређане цепане греде наносено је блато, које је добро набијано и гљачано. На основу обрушеног зида, може се рећи да је кров био двосливан, а на основу обрушених бочних зидова је висина објекта износила око 2,20 м.¹⁰

У већини откривених кућа пронађене су укопане отпадне јаме. У јамама су констатовани налази који припадају позној бронзи и халштату. Већи значај имају јаме или земунице које се налазе у слојевима испод нивоа кућа, што значи да припадају, на основу налаза, старијем периоду, тј. старчевачкој и винчанској култури. Јаме су четвртастиг или елипсоидног облика (на дубини од 2,54; 1,83; 8,04 м). Најзначајније јаме су пронађене испод кућа број 3, 4, 5.¹¹

Земуница у којој је констатован старчевачки материјал била је дводелна. Дно земунице налазило се на 2 м испод куће 5. У горњем слоју откривене су животињске кости, риблије крљушти и шкољке. У доњем делу земунице откривени су остаци црнога лепа (који највероватније припада огњишту). У лепу пода куће бр. 7 налазила се јама четвртастиг облика, а пречника 20x12 цм.

Локалитет Матејски брод је претежно рибарско насеље, на шта указују пронађене плитке

посуде за рибу и тегови за рибарске мреже. Налази угљенисаних житарица указују на развитак земљорадње, а већи број остатака животињских костију упућује на развитак сточарства.

Највећи број керамичких налаза са локалитета потиче из кућа и припада потиској културној групи. По начину и техници израде керамика се дели на грубу и глачану. Облици посуда су крушколики, лоптасти и четвртасти и зделе са благом биконичном профилацијом. Орнаментика на овим посудама изведена је техником урезивања меандроидних мотива и цик-цак линија.

Керамика са локалитета која припада старчевачкој култури дели се на грубу и фину, а посуде су: коничне зделе, лонци, полулоптасте зделе.¹²

Коничне зделе

– Тип 1 – зделе грубе израде, великих димензија, дебљина зидова од 1 до 3 цм, боја окер мрка или светлосива, језгро у прелому црне боје. Орнамент је изведен у виду налепака или у виду организованих косих и паралелних линија. На појединим зделама уочава се украшавање испод обода посуде утисцима ноктију (Т.XVI / 5722, 5757, 5756, 5655, 5493).

– Тип 2 – коничне зделе fine фактуре, мањих димензија, танких зидова, са језгром у прелому сиве боје. Површина посуде неукрашена, али је при том пригачана, боја мркоцрвена (Т.XVIa / 1445, 1340, 5707, 5751, 5641).

Лонци

Припадају грубој керамици изузетно су дебelih зидова (2 цм) и већих димензија, боја им је сива или мркоокер:

– Тип 1 – лонци без профилисаног врата, површина спољна им је заравњена, на неким фрагментима керамике намерно огрубљена, једини орнамент представљају отисци прста испод обода

(Т.XVII / 5747, 1070, 5565);

– Тип 2 – лонци украшени организованим барботином, косим или вертикалним

(Т.XVII / 5452; Т.XVIIa / 5695, 5732);

– Тип 3 – лонци са високим цилиндричним вратом, великих димензија, цела површина украшена је сређеним барботином (Т.XVIII / 5724).

Изузетак представља примерак са косим разгранатим ободом (5725).

Полулоптасте зделе:

– Тип 1 – грубе фактуре, украшен косим организованим барботином, са чепастом дршком (Т.XVIIa / 5723);

– Тип 2 – здела fine фактуре тањих зидова, глачане површине, неукрашене, осим једне са косим жлебовима које асоцирају на канелуре, црвеноокер боје (Т.XVIII / 5738, 1307).

Фрагмент дна и трбуха (Т.XVIII / 5637).

Мужља – локалитет Крстићева хумка

Преглед и обрада материјала са локалитета урађена је на основу публикације Р. Радишића из *Рада војвођанских музеја*.

У оквиру рекогносцирања терена 1952. године вршена су сондажна истраживања на налазишту Крстићева хумка код Мужље.¹³ Локалитет се налази на граници атара насеља Мужље и Лукиног Села, које лежи на обали реке Бегеј. Предео западно од Бегеја водоплаван је, испресецан насипима и покривен мањим барама и језерима. Највеће је Бело језеро. Крстићева хумка има заравњен облик и налази се на надморској висини од 81,96 м и на 45° 18' географске ширине и 20° 24' географске дужине. Приликом испитивања откривене су културне јаме (димензије: 3,60x2,20 м, а дубина 1,18 м).¹⁴

У јамама су пронађени бројни фрагменти керамике, љуштуре речних шкољки, пужићи, пепео и комадићи дрвеног угља. Највећи број налаза припада старчевачкој керамици.

Керамика се по фактури, техници и начину украшавања дели на три групе: грубу, глачану и бојену. Фрагменти грубе керамике украшени су техником превлачења при чему се стварају ребра у виду хоризонталних, вертикалних или угластих канелура. Овај начин декорације везује се за Старчево – II фазу. Другу врсту украшавања на фрагментима керамике представља импресо орнаментика. Глачана керамика fine је фактуре, боја се креће од црвенкастожуте до сиве и мрке. Посуде су лоптастог, полулоптастог и коничног облика. Посебан куриозитет представља керамика са урезаним орнаментом у виду паралелних урезаних линија изведених оштрим или тупим предметом. Полихромија је представљена на сликаној керамици. Основни начин украшавања је следећи. На светлоцрвеној и јаркоцрвеној основи тамном бојом сликају се мотиви линеарног облика. Тамна линија, боје од мрке до црне,

уједно чини основни орнамент. Мотиви могу да буду паралелни, зракасти, цик-цак или спирални у виду трака. Посебно треба истаћи налаз биконичне зделе која на горњем конусу има текућу спиралу, а на доњем лучни орнамент. Такође треба истаћи фрагмент керамике на коме су два поља бојена мрко и црвено, а раздваја их линија беле боје.¹⁵

Међу осталим налазима издвајају се ноге жртвеника без рецепајената, на коме се у горњем средњем делу налазе брадавице. Осим ових налаза нађени су: лоптасти тег од земље, камене секире, фрагменти камених ножића, шила и спатуле.

Керамика се дели на:

- грубу;
- глачану;
- сликану.

Типови посуда:

- коничан;
- лонци;
- лоптасте;
- полулоптасте;
- биконичне.

Коничне зделе

Мањих су димензија са равним ободом, fine фактуре, тањих зидова, глачане површине, боја мркоцрна или сива (Т.ХИХ / 1297, 1259).

Тип коничних здела са равним ободом, орнамент чине мрке паралелне линије на светлоцрвеној основи, вертикално оријентисане (Т.ХИХ / 1254), затим фрагмент на коме су зракасте линије насликане мрком бојом на јаркоцрвеној основи 1294.

Лонци

Припадају грубој керамици и деле се на:

- лонце без профилисаног врата и обода;
- лонце са профилисаним вратом и ободом.

Дебљина зидова износи од 1 до 1,5 цм. Орнаментисани су барботином и импресом;

– тип лонца орнаментисан барботином организованим средњим у виду налепака, унутрашња страна глачана (Т.ХХ / 1289);

– тип лонца са равним ободом и цилиндричним вратом. Орнамент:

– грубе канелуре у техници превлачења теку од обода према дну посуде, унутрашња површина глачана (Т.ХИХ / 1296);

– тип лонца орнаментисан вертикалним канелурама, организовани барботин (Т.ХХ / 1287);

– тип лонца, орнаментисан дубоким канелурама у техници превлачења, док је врат углачан и неукрашен (Т.ХХ / 1459).

Лоптасте посуде

Заступљене су у мањој мери, облици се завршавају равним дном. Фактура је финија, земља пречишћена, танки су зидови, боја варира од црвенкастожуте до сиве и црне.

Изузетак је посуда са цилиндричним вратом и делом дна где барботин орнамент у виду рељефних гребена покрива читаву површину посуде (Т.ХХ / 1460), затим фрагмент посуде са цилиндричним вратом, неукрашен, углачане површине (Т.ХХ / 1485). Мања лоптаста посуда (Т.ХХИ / 1483);

– тип лоптасте посуде са нешто извученим ободом, зидови дебели, украшени барботином сређеним (превлачење), покривена читава површина посуде (Т.ХХИ / 1288);

– тип лоптасте посуде са орнаментом у виду канелованог преплета са две чепасте дршке, кружног облика, танких зидова, унутрашња страна глачана мркожуте боје (Т.ХХИ / 1292);

– тип лоптасте зделе са равним ободом, испуњен спиралним орнаментом, мрке боје на светлоцрвеној основи, fine фактуре (Т.ХХИ / 1270).

Биконична здела, танких зидова, горњи конус прекрива текућа спирала, с мрком бојом на јаркоцрвеној основи, доњи лучни орнамент (Т.ХХИ / 1253).

Фрагменти посуда

Фрагменти посуда украшени бојењем:

– фрагмент посуде украшене паралелним линијама мрком бојом на светлоцрвеној основи (Т.ХХИ / 1283);

– фрагмент посуде дебљих зидова са полихромним орнаментом, мрка и јаркоцрвена поља раздваја бела линија 0,5 цм, унутрашња страна глачана (Т.ХХИ / 1269);

– фрагмент посуде украшене дубоким паралелним линијама изведеним оштрим предметом, између појединих линија налазе се кратки урези (Т.ХХИ / 1260);

– фрагменти посуда са урезаним орнаментом, паралелне линије ширине 3-4 мм изводе се тупим

предметом, док је дршка у виду налепка, кружног облика, боја црвенкастожута, унутрашња површина глачана (Т.ХХП / 1282, 1264).

Чента – локалитет Мали алас

Локалитет Мали алас налази се на десној обали Тамиша, северозападно од Ченте, са леве стране пољског пута Чента–Баранда. Потес Мали алас је смештен на греди која је од старог корита Тамиша виша за 7 м, а од околног терена за 5 м. Укупна површина локалитета износи 2 ха, а налази се на надморској висини од 79 м и на 45° географске ширине и 20° 24' географске дужине.

У оквиру пројекта заштите најугроженијих археолошких локалитета, сарадњом Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду и Народног музеја у Зрењанину, предузета су заштитна археолошка ископавања на локалитету Мали алас 1971. године.¹⁶

Током ископавања откривене су три јаме, а укупна истражена површина локалитета износи 65 м.¹⁷ У јамама су констатовани налази старчевачке керамике као и налази керамике гвозденог доба Белегиш I–II културе. Надземни објекти (површина печеног кућног лепа, подница и налази винчанске керамике) припадају Винча Тордош I, II фази.

Фрагменти посуда, два неукрашена и један са отисцима прста испод обода (Т.ХХIII / 6369, 6332, 6260).

Перлез – локалитет Батка

Локалитет Батка откривен је рекогносцирањем 1911. године. Систематска истраживања вршена су 1949. године. Заштитна археолошка ископавања вршена су од 1972. до 1979. године са прекидима, а 1989. године обављени су завршни радови на овом локалитету.¹⁸ Археолошки локалитет Батка је на истоименом потесу, на старој обали Бегеја, између Стајићева и Перлеза, дужине од око 7 км. На северу локалитет је ограничен преводницом Дунав–Тиса–Дунав, са истока аутопутем Зрењанин–Београд, са југа траком пута који се одваја ка Перлезу и са западне стране старом обалом Бегеја. Локалитет је хоризонтално разуђен без вертикалне стратиграфије. Заузима широк простор, па је, ради лакшег испитивања, условно подељен на четири дела: А, Б, Ц, Д. Локалитет се налази на надморској висини од 82

м, а истражена површина износи 968 м² Налази се на 45° 13' географске ширине и 20° 24' географске дужине.

На локалитету Батка Ц откривено је 8 неолитских скелета без гробних прилога. Три су била дечија. Овај начин сахрањивања налазимо и на другим локалитетима у Војводини: Баштине код Обрежа, Врба код Бача, аутопут код Руме, Брањевина код Дeroње.¹⁹

У сонди 2 откривен је дечији гроб на дубини 0,80 м оријентација СИ–ЈЗ (лоше очуван, дислоцирана лобања). У сонди 5 констатован је гроб ин ситу, у згрченом положају на левој страни са обиљем остатака речних шкољки и пужева. На локалитету је отворено око 30 сонди које су дале изванредан материјал.²⁰ Најбогатији је старчевачки културни слој, у коме су констатовани стамбени објекти. У току заштитних радова пронађена је велика количина археолошког материјала, пре свега керамике, која припада старчевачкој културној групи, затим винчанској, халштатској, енеолитској, сарматском периоду и периоду средњег века. Приликом ископавања констатоване су старчевачке и винчанске земунице и полуземунице. Већина јама је елипсоидног или четвороугаоног облика дубине од 1,60 до 1,70 метара. На појединим земуницама чији је облик неправилан горња дубина износи 1,46 м, доња 1,77 м. Откривене јаме и земунице са старчевачком керамиком налазиле су се испод халштатског културног слоја. Поред покретног материјала, који се јавља, откривен је и велики број: станишта, калотасте пећи, мноштво речних шкољки, остаци животињских костију, угљенисани остаци житарица.

Носећи слој припада старчевачкој културној групи и протеже се целом површином локалитета. Керамички материјал, како у фактури и облицима тако и у орнаментици, носи обележје ове културне групе. Фактура се састоји од глине помешане са ситним честицама плеве са танким слојем премаза са спољашње и унутрашње стране. Облици посуда су стандардни: лоптасти и полулоптасти са наглашеним вратом и дном. Орнаментика је груба или глачана. Груба је заступљена у већој количини и орнаментика се изводи техником убода и утисцима ноктом у свежу површину посуде, тзв. импресо и техником превлачења размућене земље прстима на површину, тзв. барботин орнаментика. Глачана керамика се изводи

техником глачања премаза који се наноси на површину посуде некада до велике финоће.

У блоку Д отворена је само једна сонда, у којој је у 3. откопном слоју константована керамика која припада старчевачкој групи. У овом слоју откривен је фрагмент керамике Кереш културе који представља вредан налаз. Ова појава је сасвим ретка, али је сусрећемо и у другим сондама. То су фрагменти керамике: посуде са више ногу, дна са концентричним прстенастим удубљењем, аплицираним брадавицама у вертикалном низу и др. Ови налази у старчевачком слоју омогућавају нам да тачно фиксирамо временски однос старчевачке и Кереш групе.

На Пашићевој хумци откривен је дечији централни гроб. Централни гроб је лежао у центру првобитне хумке, правилног калотастог облика. Садашњу висину и основу је добила слојевитим наносом. Хумка није концентрично повећавана, већ су само стране усмерене према северу. Тако да је центар првобитне хумке дислоциран.

У хумци је пронађена кућа бр. 1 која је стицајем околности фрагментарно откривана. До сада је откривено око 3/4 њене површине. На основу тога може се већ сад рећи да је имала правоугаону основу. Под куће је доста оштећен са више премаза. Изнад куће као и на самом поду се налазе фрагменти енеолитске керамике, па се може везати за енеолитски период.

Нису без значаја археолошки налази, пре свега керамика, откривена у хумци. Керамика припада енеолитском периоду претежно, око 90%. Остали део се односи на материјал који припада старчевачкој групи. Наиме, у најдужим слојевима хумке, у њеној основи су пронађене културне јаме, укупно 11, од којих 8 припадају енеолиту, 3 Старчеву, а 1 халштату. Све енеолитске јаме су имале крушколики облик са богатим садржајем. У јами бр. 2 је пронађена група великих барских шкољки.

У основи хумке, осим централног гроба, откривена су и још 4 дечија скелета, оријентације СЈ–ИЗ, дубине 0,80 м. Са изузетком гроба бр. 4, гроб новорођенчета, који је такође био укопан у кућу, остали су лежали у старчевачком слоју у згрченом положају. Они се несумњиво могу везати за Старчево. Основа на којој је лежао гроб новорођенчета је такође била брижљиво припремљена. Материја је сигурно органског порекла и подсећа на кору дрвета. Анализа узетог узорка ће

на ово питање тачно одговорити. Сви гробови су били, иначе, без прилога.

Још једну пажњу привлачи налаз веома велике количине фрагмената животињских костију. То су говече, овца, свиња, јелен и др. Можемо закључити да је основна привредна грана била сточарство, а у знатној мери и земљорадња. Риболов је била једна такође важна привредна група. Пронађена је и веома велика количина љуштура шкољки, пужева и крљушти од рибе, што упућује на риболов.

У оквиру ове хумке отворене су сонде различитих величина. У овим сондама откривена су три скелета у згрченом положају, који припадају старчевачкој култури.

На основу досадашњих резултата може се са сигурношћу настанак хумке датовати у енеолитски период. На ово нас упућује не само налаз енеолитске керамике већ и централни дечији гроб степске провенијенције. Хумка лежи на кратко-трајном старчевачком слоју којем припадају скелети са згрченцима.

На локалитету Батка, као и на претходно обрађеним локалитетима, јавља се слична керамика како по фактури тако и по облицима.

Коничне зделе

Већина здела је грубе фактуре заобљеног обода (груба, усвојено, међутим сматрам да се ради о керамици средње фактуре са доста плевне и песка у фактури). Водећи начин украшавања је импресо. Импресо се јавља у свим облицима и врло је разнолик. Овај тип украшавања покрива спољну површину посуде на разне начине (густи клас, прст, нокат, комбинација прста и нокта). Зделе су већих димензија, дебљина зидова се креће од 10 до 20 мм. Језгро у прелому је сиве или црне боје. Унутрашња површина је углачана или пригlačана. Боја керамике је: окер, мркоокер или црвена.

(Т.ХХИВ / 615, 265, 628, 7431, 7454).

(Т.ХХИВа / 525, 129).

(Т.ХХВ / 564, 7285, 803, 739, 7293).

(Т.ХХВИ / 7432, 7454, 461) густи житни клас постављен хоризонтално, вертикално и косо;

– тип здела украшен урезивањем

(Т.ХХВИа / 810, 1873, 791, 758);

– тип здела чија је површина пригlačана, а унутрашња углачана;

(Т.ХХВИИ / 7335, 275);

– тип здела, неукрашен, тањих зидова, са углачаним премазом окер и црвенкасте боје

(Т.ХХIVа / 103, Т.ХХVII / 547, 7315, Т.ХХVIIа / 5331);

– тип здела заобљеног обода са отиском прста на ободу (Т.ХХVIIа / 543, 7325, 451, Т.ХХV / 7293) и зделе са кратким урезима на ободу (Т.ХХIV / 628, Т.ХХVI / 5341);

– тип здела комбинација урезивања и импреса (Т.ХХVIIа / 543);

– тип здела минијатурних и неукрашених (Т.ХХIVа / 385, Т.ХХVIII / 782), фрагмент украшен, на коме су видљиви трагови црне боје у траговима 7492.

Лонци

Грубе су фактуре, у истом броју се јављају као и коничне зделе. Боја варира од окерцрвене до мркоцрвене. Дебљина зидова се креће од 1 до 2 цм. Језгро у прелому је у већини случајева црне или сиве боје. На већини лонаца уочава се премаз. Орнаменти су у виду импреса или барботина. Обод је заравњен или левкаст, често цилиндричан. У факури се чешће појављује плева, а ређе песак. Површина им је пригачана.

Типови лонаца:

– тип лонца без издвојеног врата са незнатно наглашеним ободом, средње фактуре, украшен импресом и отисцима прста на ободу (Т.ХХIX / 464, 461);

– тип лонца, пригачане површине без премаза, окер боје, украшени различитим импресом орнаментом, и пар са углачаним црвеним премазом (Т.ХХIX / 569, 7470);

– тип лонца украшен импресом (прст, нокат) при том се украшава раме, а врат остаје углачан (Т.ХХIXа / 622, 460, 530, 7364, Т.ХХIXб / 761);

– тип лонца са цилиндричним вратом, fine фактуре, при томе се на појединим фрагментима јављају отисци прста који се налазе на ободу или испод обода (Т.ХХIX / 526, 588, Т.ХХIXб / 45, 260), неукрашени 563, (Т.ХХIXа / 28, Т.ХХIXб / 563). Издвајају се фрагменти лонца са барботин орнаментом (Т.ХХIXа / 24, Т.ХХХ / 577);

– тип лонца мањих димензија профилисаног врата и разгрутог обода, fine фактуре, тањих зидова, пригачане површине, мрке боје, украшен импресом у виду хоризонталног низа и краћих вертикалних трака на рамену (Т.ХХХ / 579);

– тип лонца мањих димензија са кратким цилиндричним вратом и лоптастим реципијентом, са углачаним премазом окер боје, украшен преко рамена снопом косих линија изведених густим импресом (Т.ХХХ / 7298), други украшен неорганизованим импресом (Т.ХХХ / 557);

– тип лонца баз профилисаног врата, средње фактуре, на ободу отисци прста, а на рамену импресо изведен у виду вертикалних трака (Т.ХХХ / 809, 7404).

Лоптасте зделе

Лоптасте зделе су малобројне, обично су fine фактуре, танких зидова, са добро углачаним премазом:

– Тип 1 без издвојеног обода са брадавичастом дршком (Т.ХХХI / 607);

– Тип 2 са профилисаним ободом (Т.ХХХ / 562), са вертикалним орнаментом у виду дубљих уреза који подсећају на канелуре, боје окер и црвене.

Полулоптасте посуде

Јављају се у мањем броју, на пар фрагмената, fine су фактуре, тањих зидова, углачаног премаза, окерцрвене и бордо боје (Т.ХХХI / 592, 593, 595) и посуда рестаурирана 575. Остали део материјала чине фрагменти на којима се не може одредити тип посуде.

Фрагменти дна

Фрагменти дна су грубе израде различитих типова, са равним дном (Т.ХХХII / 7381, 607).

Фрагменти дна припадају већим посудама грубе фактуре са очуваним делом трбуха, украшени импресом, па се претпоставља да припадају лонцима. Разликују се:

– фрагменти дна, лоптастих посуда, једно је незнатно профилисано, а друго дно орнаментисано је урезима по ивици (Т.ХХХII / 472, 606);

– фрагмент дна у облику ниске шупље стопе;

– фрагмент дна у облику крста (Т.ХХХII / 624);

– фрагмент дна на коме су представљена два концентрична круга пластична (Т.ХХХ / 7211).

Дршке:

Дршке су пластичне хоризонтално бушене, брадавичасте, тракасте и кружног пресека (Т.ХХХIII / 623, 4384, 7383).

Фрагменти посуда трбуха

Средње су фактуре, различито су орнаментисани:

– с импресо орнаментом (Т.ХХХШ / 7395, Т.ХХХа / 7392, 784, 582);

– с урезаним линијама (Т.ХХХШ / 7277, Т.ХХХа / 687).

ХРОНОЛОГИЈА СТАРЧЕВАЧКЕ КУЛТУРЕ

Прву периодизацију старчевачке културе извршио је В. Милојчић²¹ на:

Старчево I

Старчево II

Старчево III

Старчево IV

Периодизација по Д. Аранђеловић – Д. Гарашанин извршена је на основу затворених целина:²²

Старчево I

Старчево IIa

Старчево IIб

Старчево III

Периодизација коју је предложио Д. Срејовић извршена је на основу археолошких налаза са Лепенског вира.²³ Д. Срејовић старчевачку културу дели на појаву барботина пре и после. На основу те поделе, насеља без барботина припадају фази Протостарчево I, што у хронолошком систему одговара фази Старчево I (по В. Милојчићу, Д. Гарашанин). Употреба барботина припада развијеној старчевачкој фази, што одговара фазама II, III, IV (по В. Милојчићу), или фазама IIa, б, III (по Д. Гарашанин).

Протостарчево I

Протостарчево II

Старчево I

Старчево II

Старчево III

Нову периодизацију предложио је М. Гарашанин:²⁴

У старијој фази Гура Бациулуи хоризонт одговара фази Протостарчева по периодизацији Д. Срејовића. Ова група представља балканско-анадолску компоненту старијег неолита која претходи Старчеву II. Група Гура Бациулуи заступље-

на је у северној Србији, Војводини, Трансилванији и Олтенији. Главна налазишта су Гривац, Дивостин, Лепенски вир, Доња Брањевина. Карактеристика ове фазе је одсуство сликане керамике и присуство монохромне. Груба керамика има огрубљену површину, а јављају се пластична ребра на финој керамици.

У млађем хоризонту Гура Бациулуи карактеристично је сликање белом бојом, ретко црвеном. Јавља се несређени барботин, док мотиви белих капљица формирају праволинијске, криволинијске и меандроидне мотиве. Интересантно је да фазу Старчево I М. Гарашанин преузима од Д. Гарашанин, са малим корекцијама. По периодизацији М. Гарашанина за фазу Старчево III карактеристично је полихромно сликање, биконизација облика, који већ наговештавају основне карактеристике винчанске културе.

У претходне периодизације уклапа се и периодизација по С. Димитријевићу:²⁵

Монохром

Линеар А

Линеар Б

Гирландоид

Спиралоид А

Спиралоид Б

На основу анализе керамичког материјала са обрађених локалитета у средњем Банату определила сам се за периодизацију Д. Аранђеловић – Д. Гарашанин.²⁶

Што се тиче истражених локалитета, може се закључити да већи део керамичког материјала показује аналогију са локалитетима у Војводини: Град код Старчева, Козлука код Вршца, Баштине код Обрежа.²⁷

Старчево I

Прву фазу карактерише појава грубе керамике са барботин орнаментом и једнобојна глачана.²⁸ Барботин орнаментика се јавља у виду налепака на површини посуде. Једнобојна керамика је фина, глачана, понекад полирана са премазом или је глачање изведено неким инструментом. Друга орнаментика изведена је импресом (утискивање ноктом и отиском прста). Ове орнаменталне композиције покривају читаву површину посуде или пак поједине делове. Обе технике украшавања у овој, првој, фази формирања налазимо на локалитетима Батка код Перлеза,

Леје код Араца, Матејски брод код Новог Бечеја и Крстићева хумка код Мужље. Техника штипања као начин украшавања може се везати за утицај Кереш културе и највероватније представља млађу фазу орнаменталне технике.²⁹

Уочљиво је да се импресо орнаментика на локалитетима у сразмерно истом броју јавља са глачаном керамиком.

Старчево II а

У овој фази организовани барботин се изводи у комбинацији са глачањем на грубим посудама. Заступљен је на локалитетима: Леје, Матејски брод, Батка, Крстићева хумка. Украшавањем импресом у овој фази присутно је на свим локалитетима, док је орнаментика изведена урезивањем карактеристична за Крстићеву хумку.

Старчево II б

Налаз са локалитета Батка код Перлеза (пехар који је у базном делу обрађен у облику крста), типолошки припада Криш посуђу са подручја Молдавије и Трансилваније. Налаз припада Старчеву II б фази.³⁰ На керамици орнамент у виду импреса и даље је присутан, док се сликање врши искључиво тамном бојом. На локалитету Крстићева хумка јавља се полихромија. Налази сликане керамике са овог локалитета имају

аналогију са материјалом следећих налазишта: Црнокаљачка бара, Баштине код Обрежа,³¹ Старчево. Посебно се издваја фрагмент керамике где је бела боја код полихромног сликања употребљена као бордура, сличан налаз је из Винковаца – Тржница.³²

Комплети сликане керамике са Крстићеве хумке (полихромија, тамне геометријске и спиралоидне траке), посуде са израженим биконитетом упућују на крајњи домет развоја старчевачке групе у средњем Банату и типолошки припадају Старчеву II б, III фази.³³

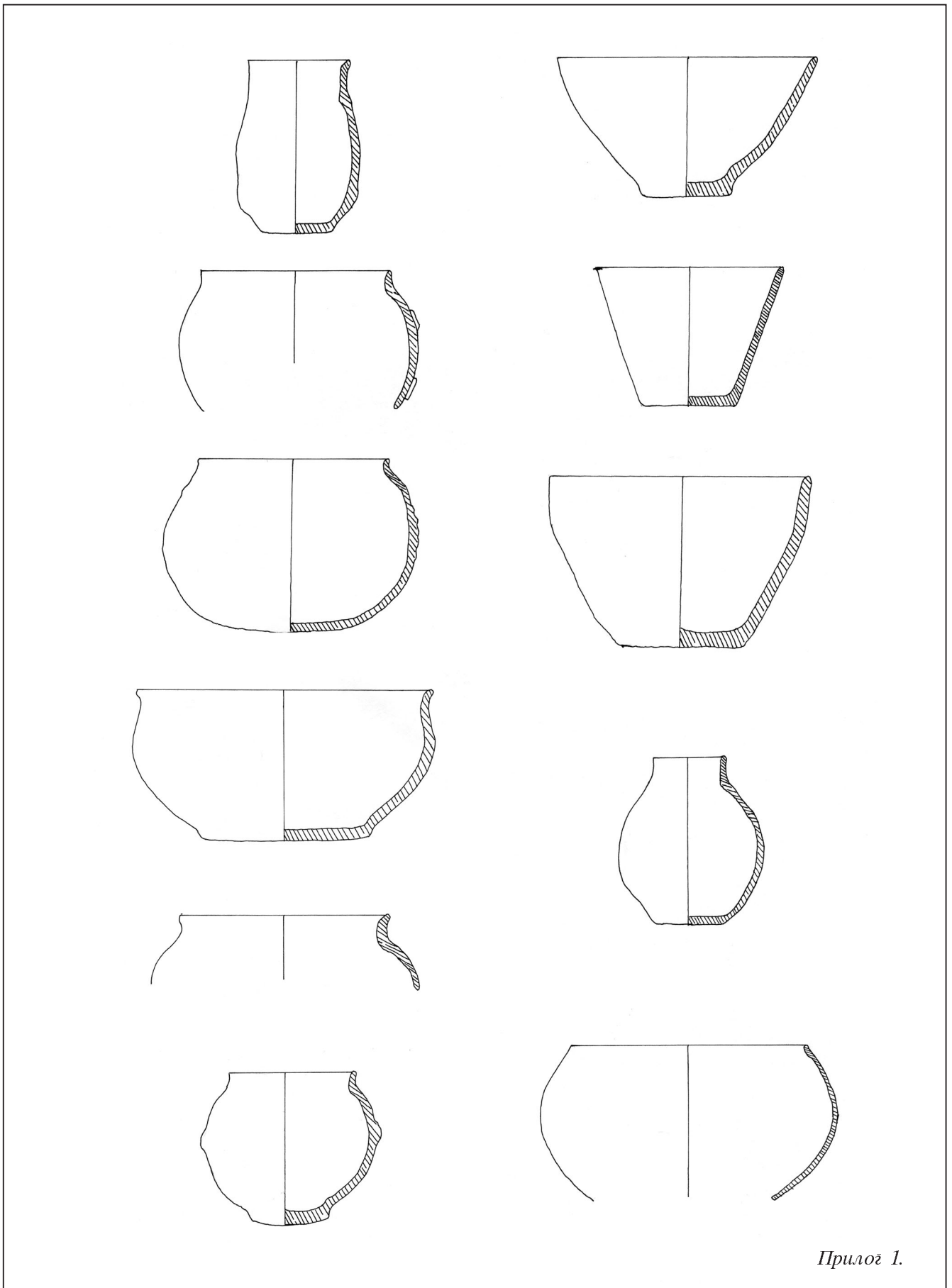
Локалитети констатовани рекогносцирањем (површински налази: Фабрика пива, Крушка, Деонице, Шурјан, Шибова хумка, Елемир, Мазгина хумка, Елемир Забран, Арадац Велики сигет, Фаркаждин Пауново, Фаркаждин Кубик, Ботош Живаничева доља) показују раширеност као и концентracију старчевачке културе на овом простору.

На основу прегледа локалитета и археолошког материјала за проучавање развијене фазе старчевачке групе од посебног значаја су истраживања у Банату: између мртвог корита Тисе и доњег тока Бегеја где се истичу налази из Мужљанског рита, са локалитета Крстићева хумка и са простора Арадац–Елемир (налази у Перлезу, околина Арадца, Ечке, код Новог Бечеја).

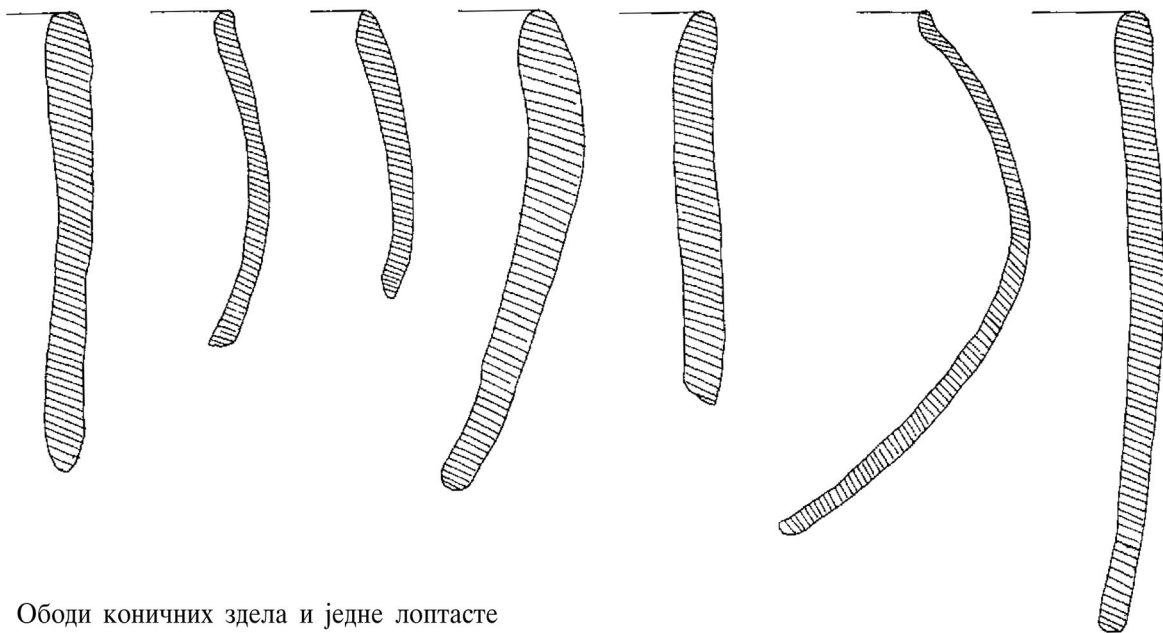
НАПОМЕНЕ

- ¹ Б. Брукнер, *Старчевачка група*, У: Праисторија Војводине, Нови Сад 1974, 31.
- ² Б. Брукнер, *Неолит у Војводини*, Нови Сад 1968, 32.
- ³ Б. Брукнер, *Старчевачка група*, 50.
- ⁴ М. Гарашанин, *Централнобалканска зона. Старчевачка група*, У: Праисторија југословенских земаља II, Неолитско доба, Сарајево 1979, 118.
- ⁵ Исто, 124.
- ⁶ Пробно оријентациона ископавања вршена су на локалитету Магистрални пут Леје код Арадца у периоду 1979–1980. под руководством Радована Радишића, археолога Народног Музеја у Зрењанину.
- ⁷ Археолошки материјал (старчевачка керамика) са локалитета Леје код Арадца, први пут се објављује у овом раду.
- ⁸ Р. Рашајски, *Праисторијско насеље на Машејском броду*, Рад војвођанских музеја, 1, Нови Сад 1952, 104.
- ⁹ Ш. Нађ, *Насеље из млађеж каменој доба на Машејском броду*, Рад војвођанских музеја, 2, Нови Сад 1953, 107, 110.
- ¹⁰ Р. Радишић, *Старчевачка култура*, У: Праисторијске културе на тлу Војводине, Нови Сад (каталог) 1984, 15.
- ¹¹ Р. Рашајски, нав. дело, 115.
- ¹² Материјал са локалитета Матејски брод, везан за Старчевачку групу, појављује се први пут у овом раду.
- ¹³ Р. Радишић, *Ископавања на локалитету Крстићева хумка код Мужље*, Рад војвођанских музеја, 15–17, Нови Сад 1966–1968, 109.
- ¹⁴ Исто, 111.

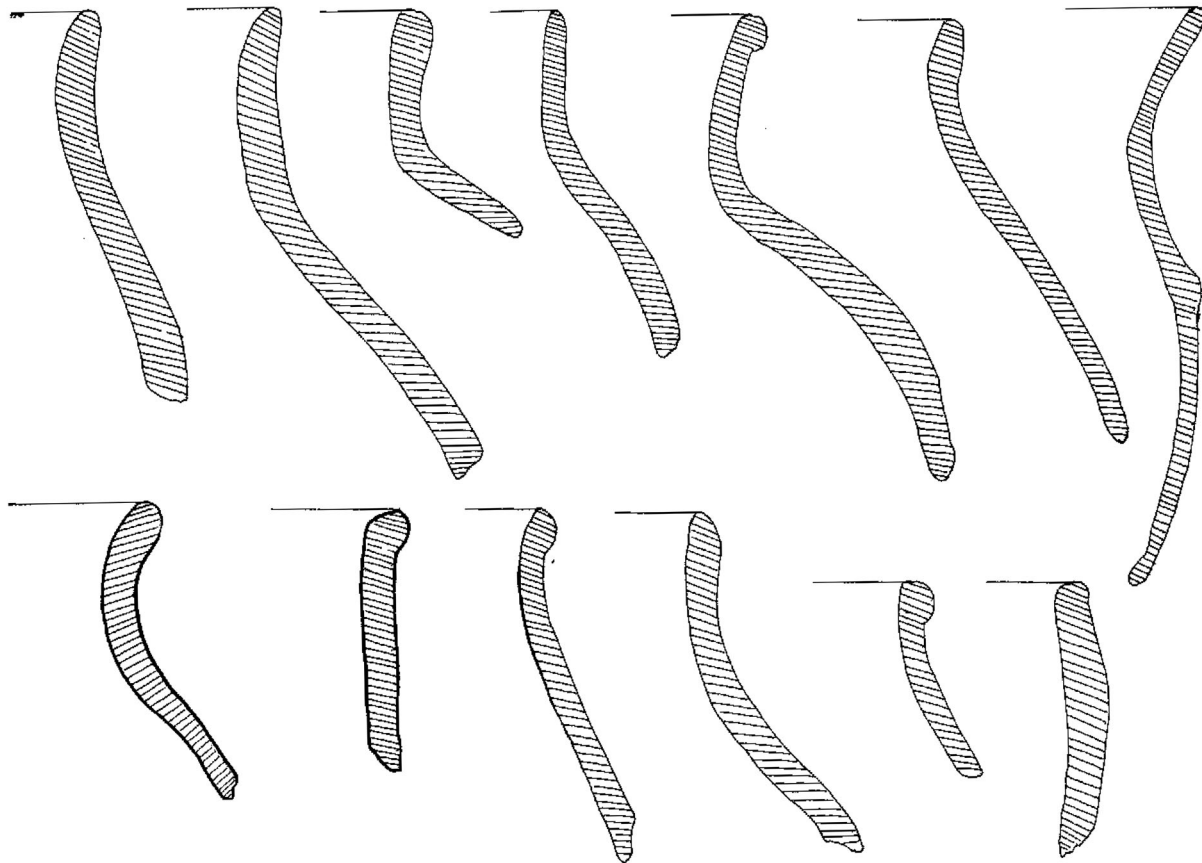
- ¹⁵ Материјал са локалитета Крстићева хумка код Мужље, на основу публикације обрађен је у раду, осим тих налаза у музеју не располажемо другим материјалом.
- ¹⁶ Заштитна археолошка ископавања на локалитету Мали алас код Ченте обавила је екипа под руководством Р. Радишића, археолога Народног музеја у Зрењанину, уз сарадњу археолога Војвођанског музеја у Новом Саду, 1971 год.
- ¹⁷ С. Маринковић, *Заштитна археолошка ископавања на локалитету Мали алас код Ченте 1971*, Гласник Баната 6, Панчево 1995, 14.
- ¹⁸ Заштитна археолошка ископавања на локалитету Батка код Перлеза обавила је екипа под руководством Р. Радишића, уз сарадњу археолога П. Медовића из Војвођанског музеја у Новом Саду, 1972–1979, 1989.
- ¹⁹ Р. Радишић, *Старчевачка култура*, 9.
- ²⁰ Археолошки материјал (старчевачки) са локалитета Батка код Перлеза, први пут се објављује.
- ²¹ V. Milošević, *Kereš–Starčevo–Vinča*, Reinecke Festschrift, Mainz, 1950, 108–118.
- ²² Д. Аранђеловић и Д. Гарашанин, *Старчевачка култура*, Љубљана 1954, 136.
- ²³ Д. Срејовић, *Лејенски вир*, Београд 1969, 176–177.
- ²⁴ М. Гарашанин, *Централнобалканска зона. Старчевачка група*, 132–133.
- ²⁵ S. Dimitrijević, *Sjeverna zona. Neolit u centralnom i zapadnom dijelu sjeverne Jugoslavije*, U: *Praistorija jugoslovenskih zemalja II, Neolitsko doba*, Sarajevo 1979, 237–238.
- ²⁶ Д. Аранђеловић и Д. Гарашанин, нав. дело, 136.
- ²⁷ Б. Брукнер, *Резултати заштитног ископавања локалитета Башићине код села Обрежа*, Рад војвођанских музеја, 9, Нови Сад 1960, Т.IV, V.
- ²⁸ М. Гарашанин, *Старчевачка група*, У: *Праисторија на тлу Србије I*, Београд 1973, 37.
- ²⁹ Р. Радишић, *Старчевачка култура*, 10.
- ³⁰ Б. Брукнер, *Старчевачка група*, 50.
- ³¹ М. Гарашанин, *Централнобалканска зона. Старчевачка група*, 135.
- ³² S. Dimitrijević, *Sjeverna zona. Neolit u centralnom i zapadnom dijelu sjeverne Jugoslavije*, 251, Т.XLIII, sl. 6.
- ³³ С. Маринковић, *Старчевачка култура на илу средњег Баната*, каталог изложбе, Зрењанин 1996, 1–12.

Прилог 1.

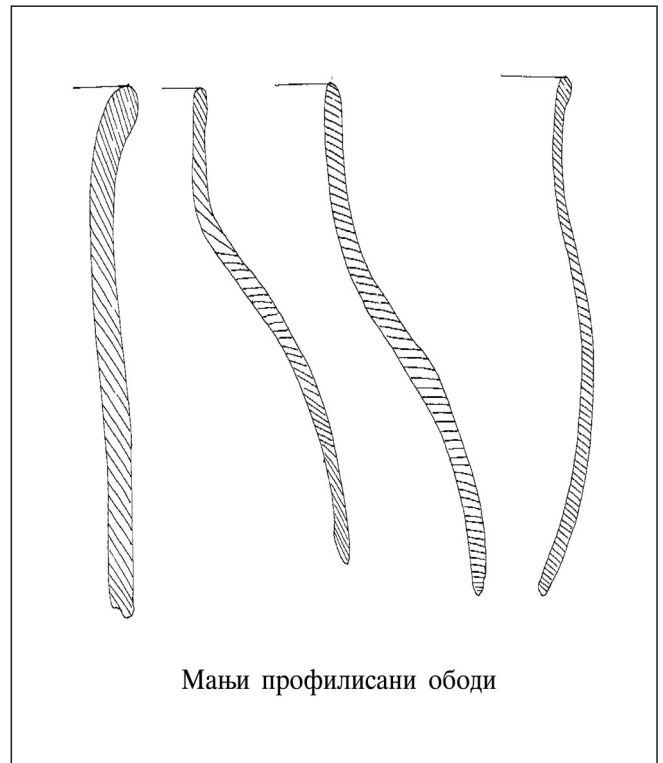
Ободи коничних здела и једне лоптасте

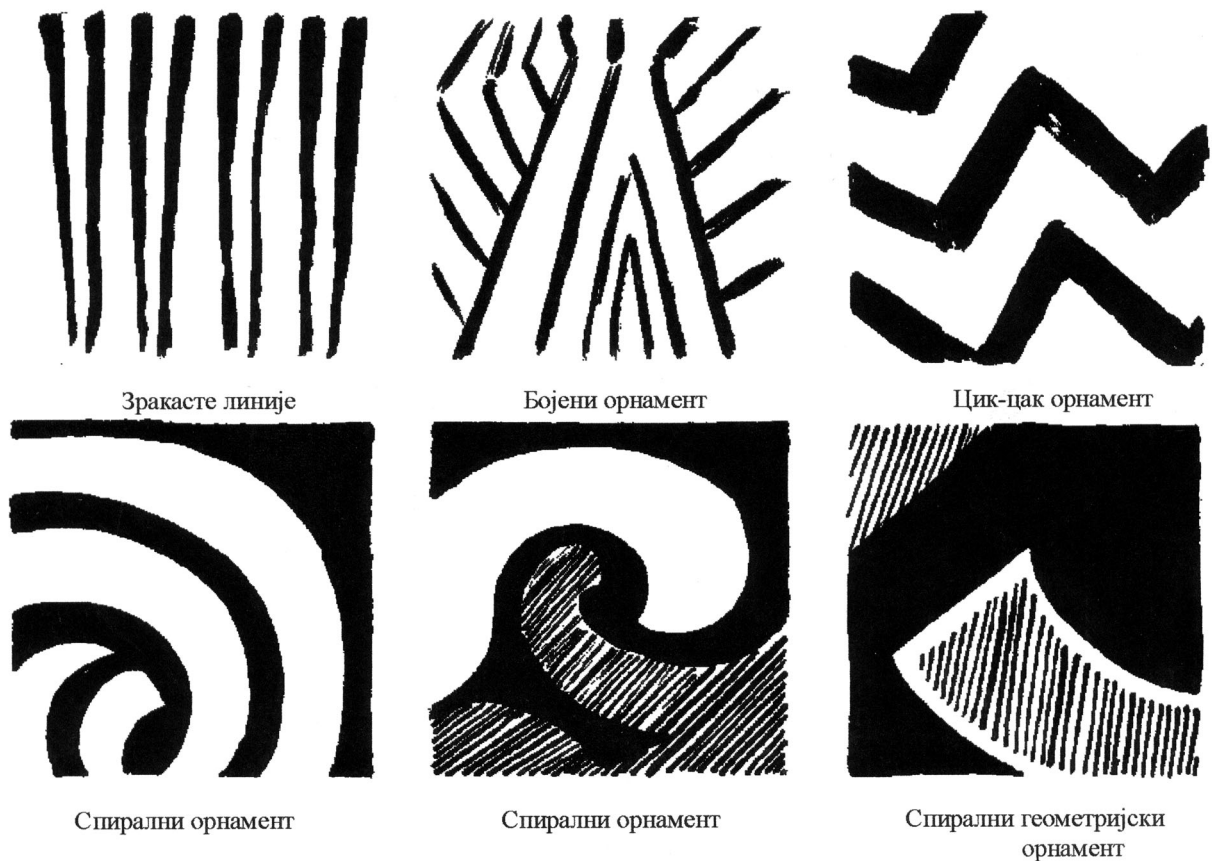
Ободи разних типова лонаца

Прилог 2.

Прилог 3. ►

Прилог 4. ▼

Утисци нокта

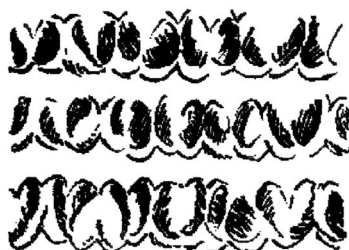
Полумесечасте утисци нокта

Утисци ноктом

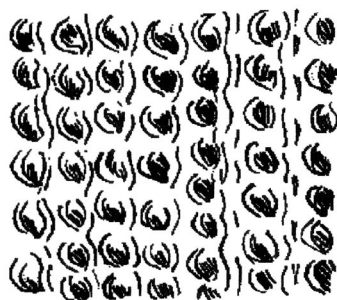
Отисци са два прста

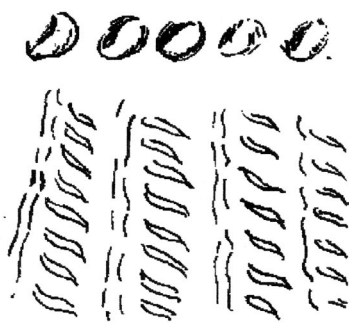
Организовани отисци прста

Штипање прстом, мотив
класа жита

Отисци прстом

Утисци ноктом и прстом

Утисци ноктом и прстом

Отисци прстом

Утисци ноктом и прстом

Утисци ноктом у облику
зареза

Неорганизовани барботин

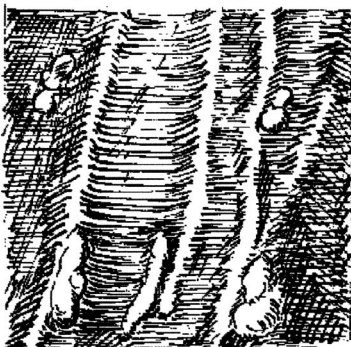
Неорганизовани барботин

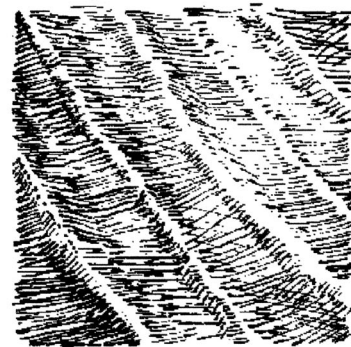
Неорганизовани барботин

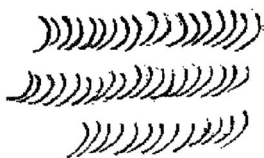
Сређени барботин

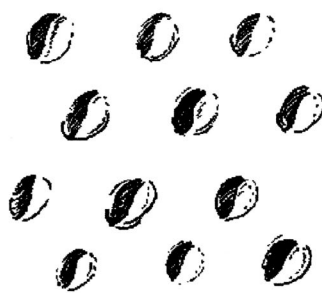
Сређени барботин

Сређени барботин

Утисци ноктом као зарези

Отисци претом, жтпање

Утисци ноктом и претом

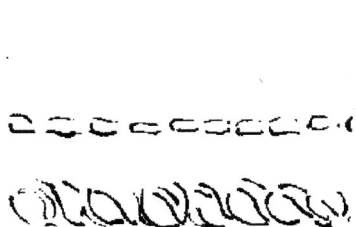
Кружни отисци изведени неким предметом

Кружни отисци изведени неким предметом

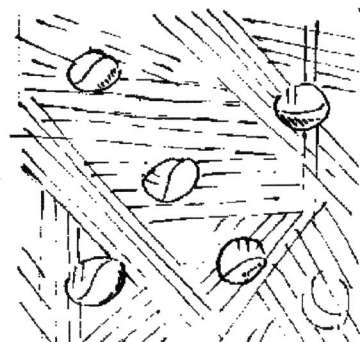
Отисци изведени општрим предметом, полумесец

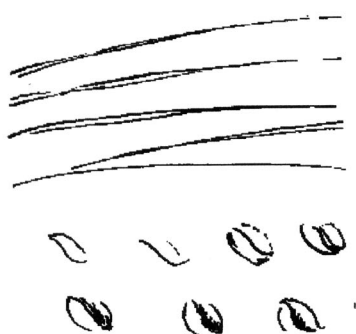
Утисци нокта и прста

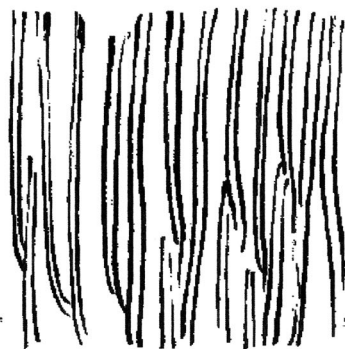
Утисци нокта и прста

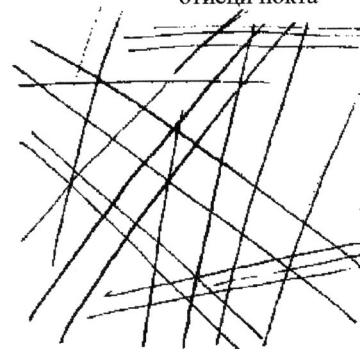
Урези општрим предметом и
отисци нокта

Урези општрим предметом и
утисци ноктом

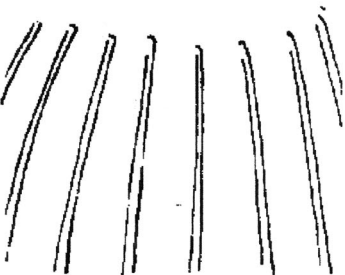
Урезивање општрим предметом

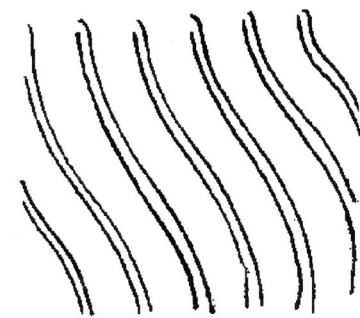
Урезивање општрим предметом

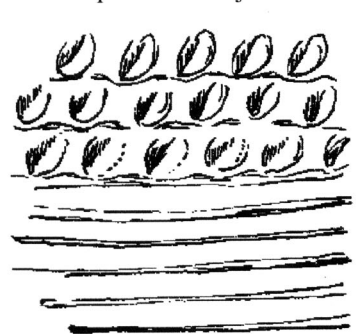
Урезивне линије

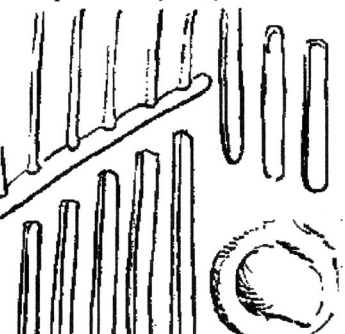
Урезивање у виду жљебова

Урезивање у виду жљебова

Штипање и урезне спирале

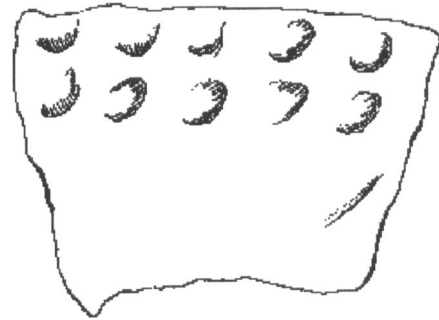
Урезивање у виду жљебова

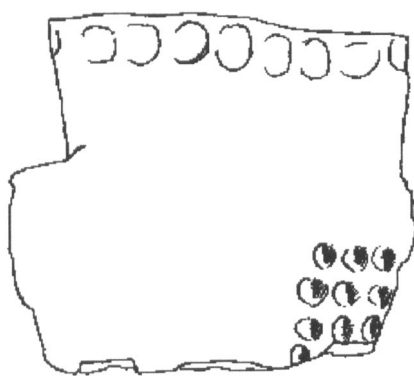
Бојени орнаменти

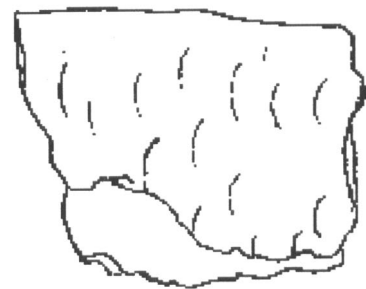
(ив.бр.1000)

(ив.бр.1526)

(ив.бр.1376)

(ив.бр.1377)

(ив.бр.1572)

Арадац, леје

T. I

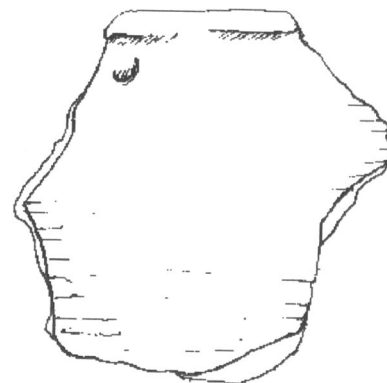
(ив.бр.1477)

(ив.бр.1587)

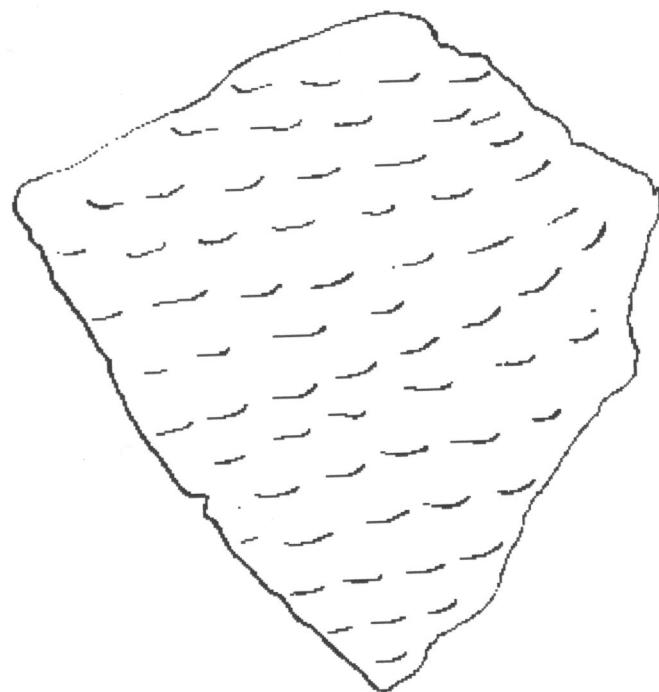

(ив.бр.1348)

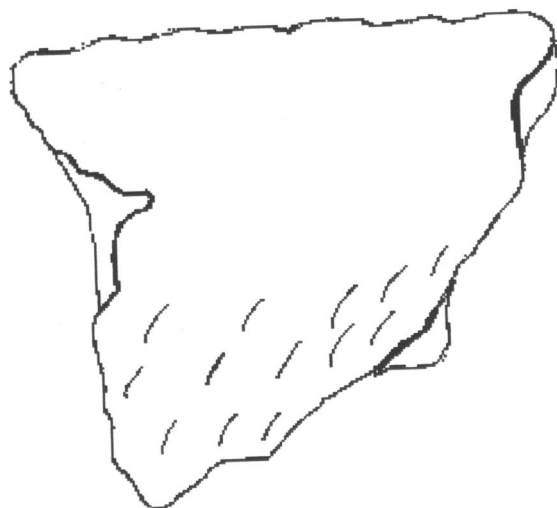

(ив.бр.1195)

T. Ia

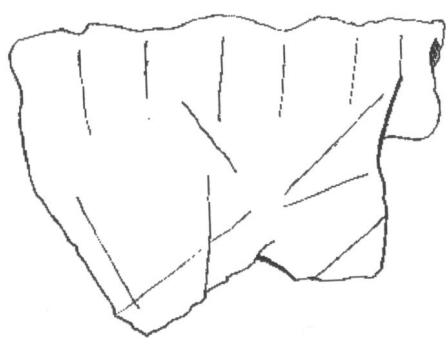
(ив.бр.1516)

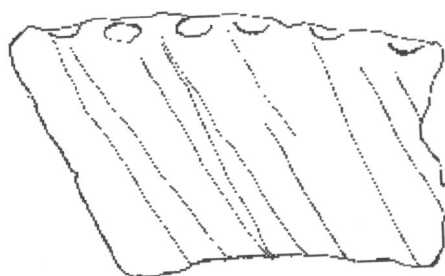
(ив.бр.1001)

Т. II

(ив.бр.1002)

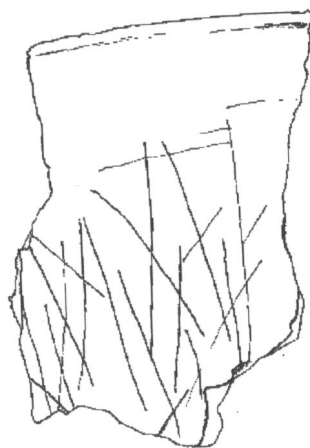
(ив.бр.1513)

(ив.бр.1379)

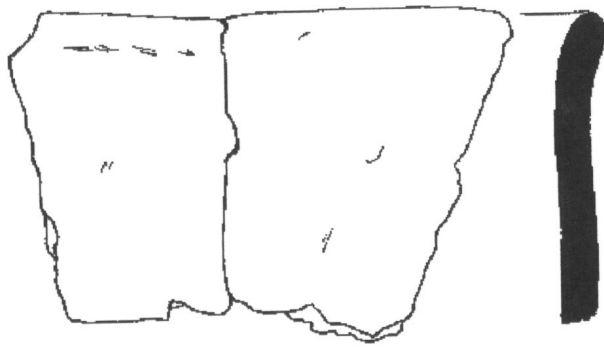

(ив.бр.1550)

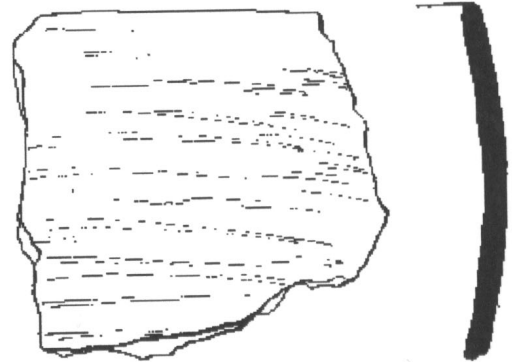

(ив.бр.1004)

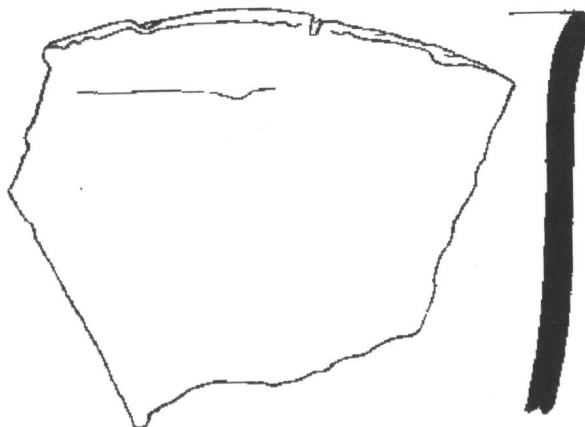
Т. III

(ив.бр.1405)

(ив.бр.1302)

(ив.бр.1402)

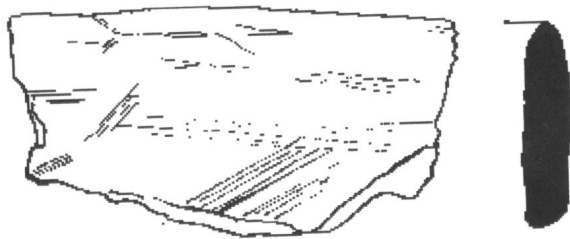

(ив.бр.1401)

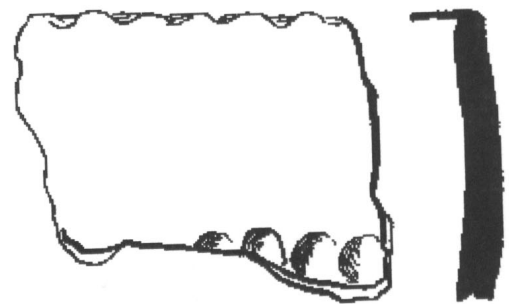

(ив.бр.1349)

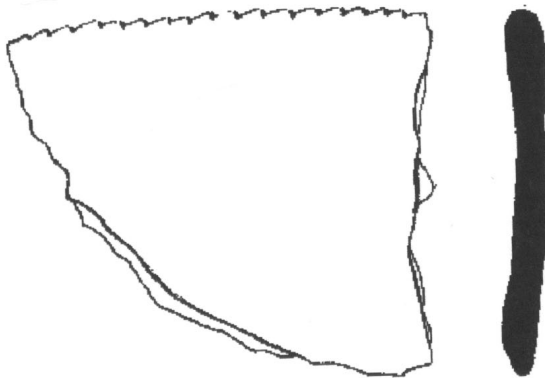
Т. Ша

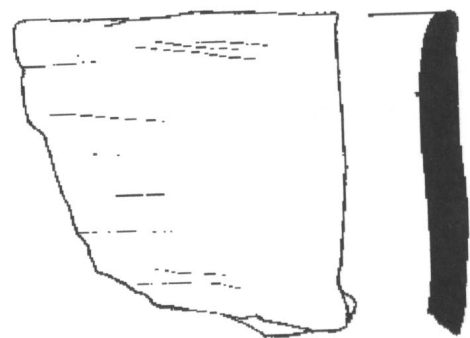
(ив.бр.1341)

(ив.бр.1380)

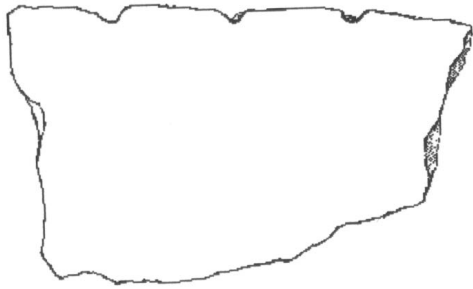

(ив.бр.1006)

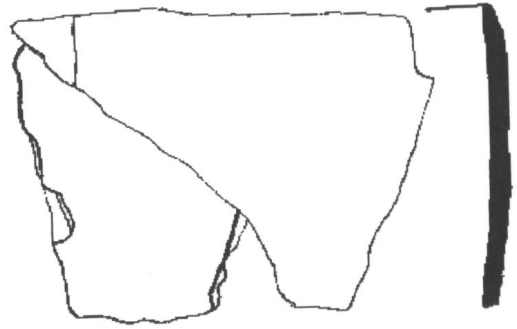

(ив.бр.1399)

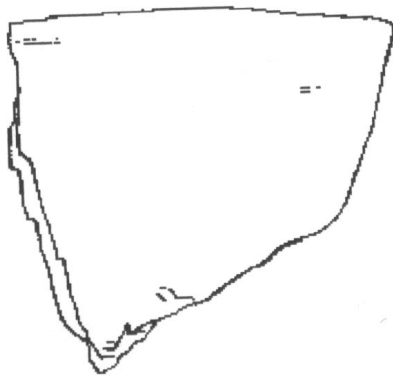
Т. Шб

(ив.бр.1017)

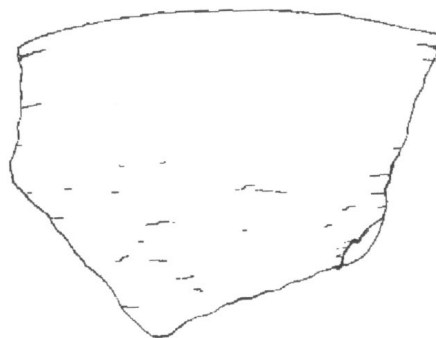
(ив.бр.1240)

(ив.бр.1337)

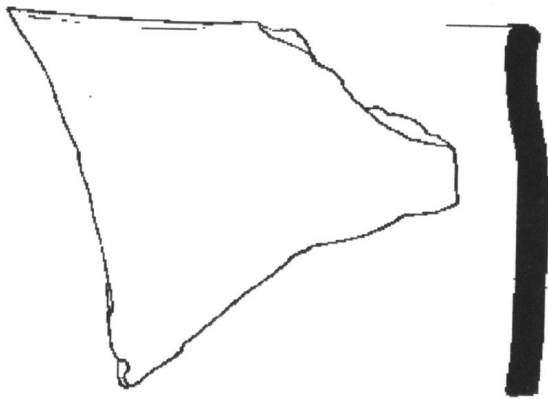

(ив.бр.1455)

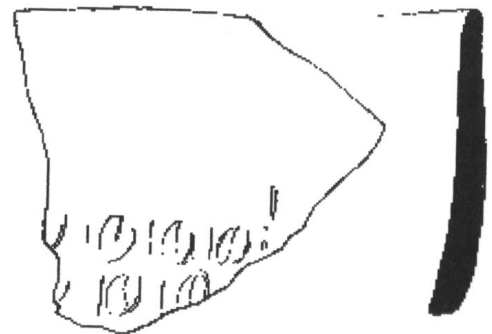

(ив.бр.1003)

T. IV

(ив.бр.1353)

(ив.бр.1378)

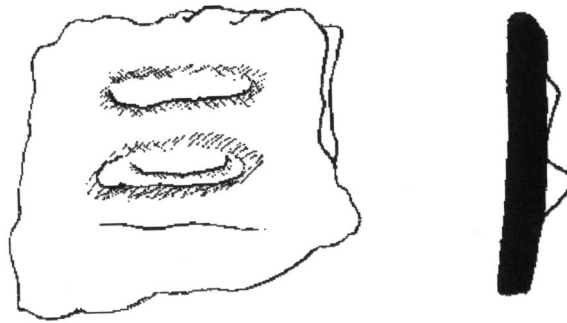

(ив.бр.1519)

(ив.бр.1345)

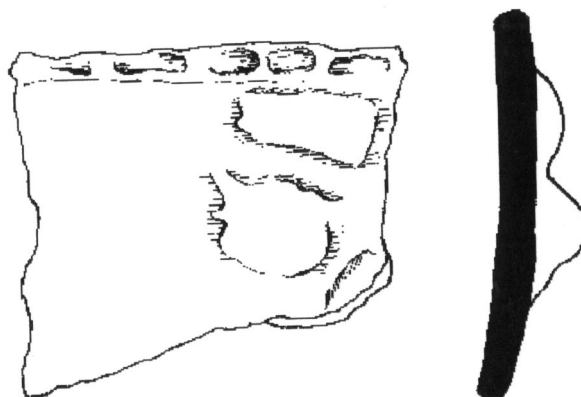
T. V

(ив.бр.1542)

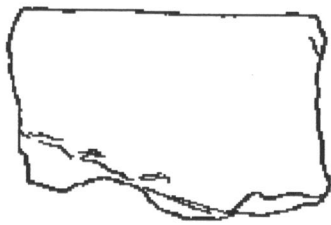

(ив.бр.1358)

(ив.бр.1541)

T. VI

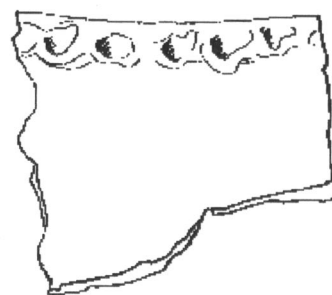
(ив.бр.1354)

(ив.бр.1350)

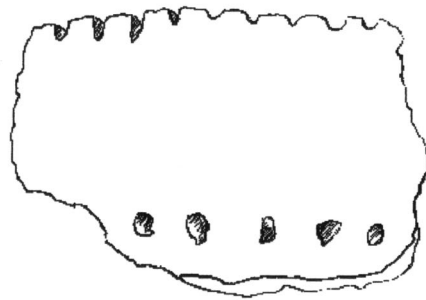
(ив.бр.1336)

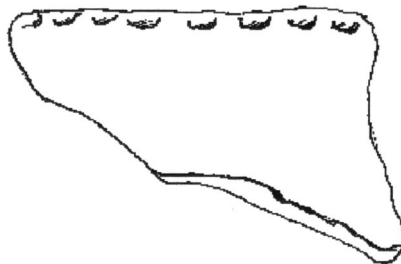
(ив.бр.1381)

T. VII

(ив.бр.1179)

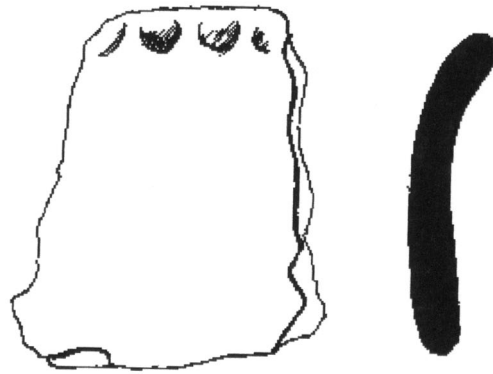
(ив.бр.1019)

(ив.бр.1026)

T. VIIa

(ив.бр.1007)

(ив.бр.1238)

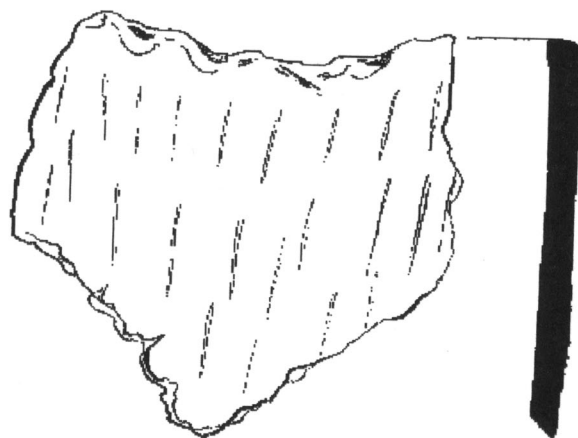

(ив.бр.1382)

T. VIII

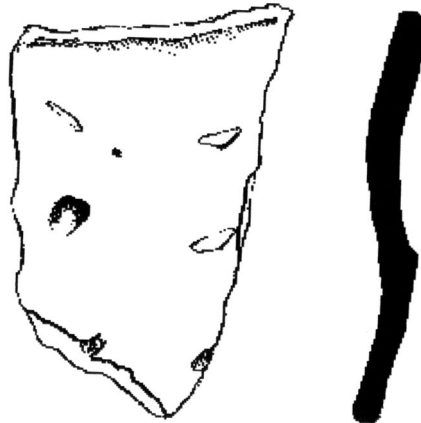

(ив.бр.1385)

(ив.бр.1238)

T. IX

(ив.бр.1196)

(ив.бр.1346)

(ив.бр.1197)

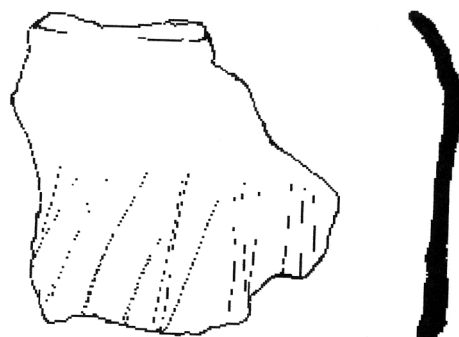
T. X

(ив.бр.1316)

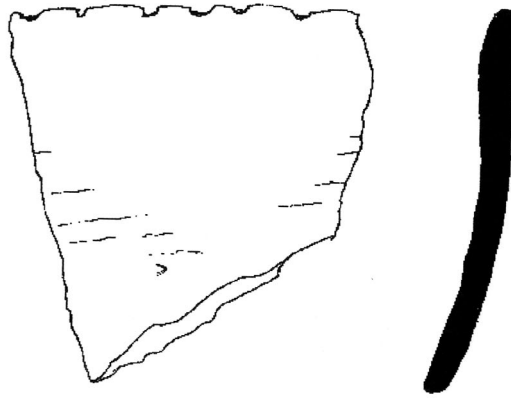

(ив.бр.1315)

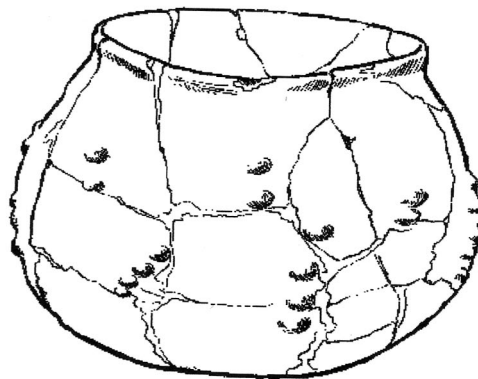

(ив.бр.1554)

Т. XI

(ив.бр.1008)

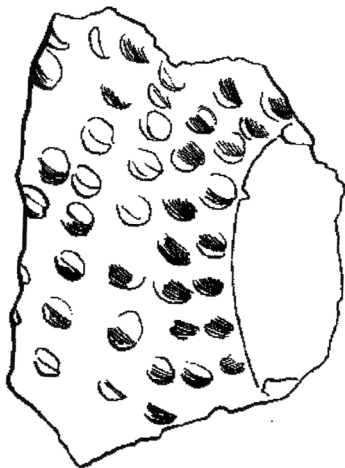

(ив.бр.1243)

(ив.бр.1553)

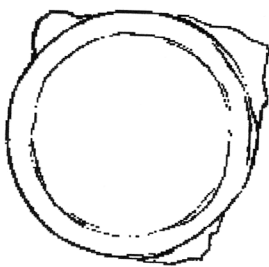
Т. XII

(ив.бр.1479)

(ив.бр.1480)

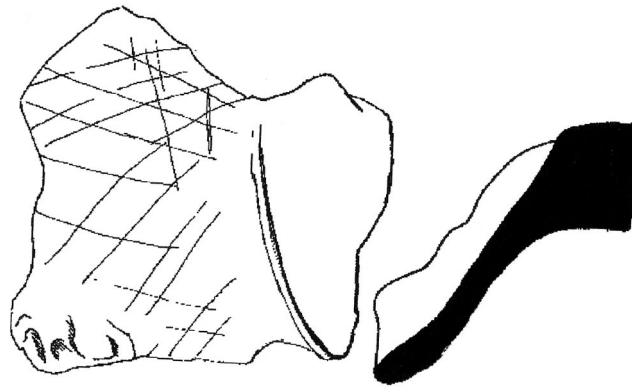
(ив.бр.1344)

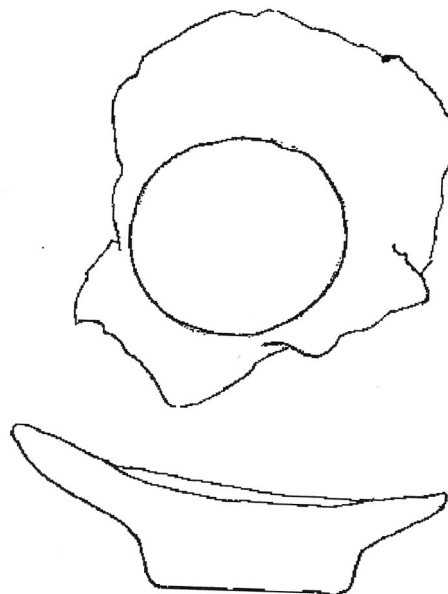
(ив.бр.1342)

Т. XIII

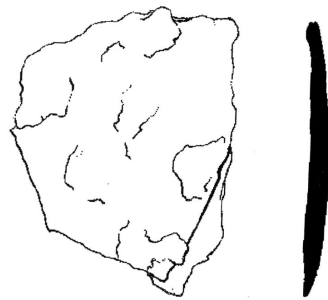

(ив.бр.1190)

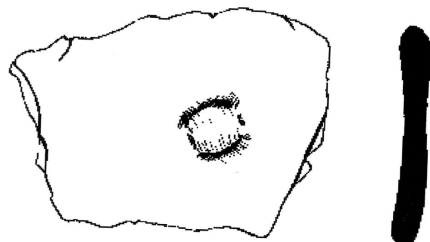

(ив.бр.1344)

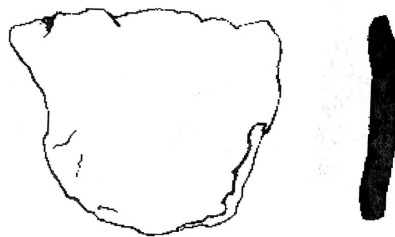
Т. XIIIa

(инв.бр.1208)

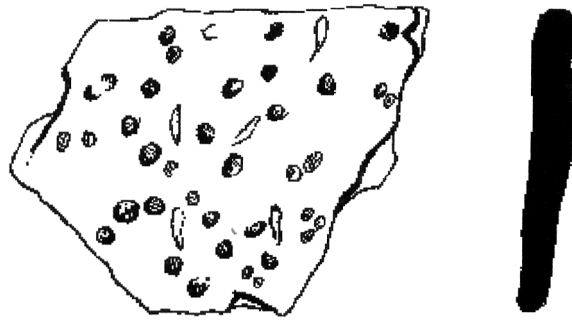

(инв.бр.1184)

(инв.бр.1203)

T. XIV

(ив.бр.1183)

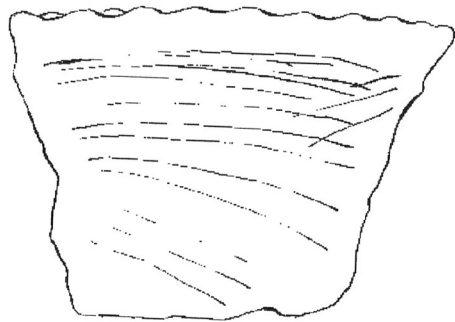

(ив.бр.1522)

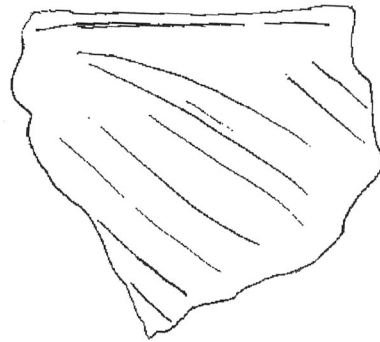

(ив.бр.1379)

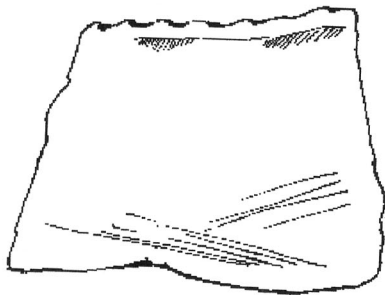
T. XV

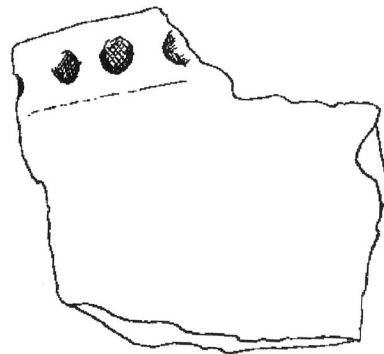
(ив.бр.5722)

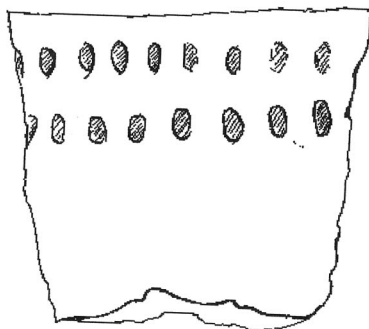
(ив.бр.5757)

(ив.бр.5756)

(ив.бр.5655)

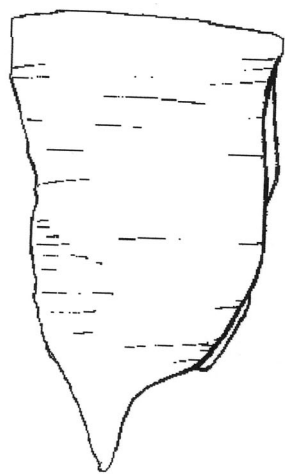

(ив.бр.5493)

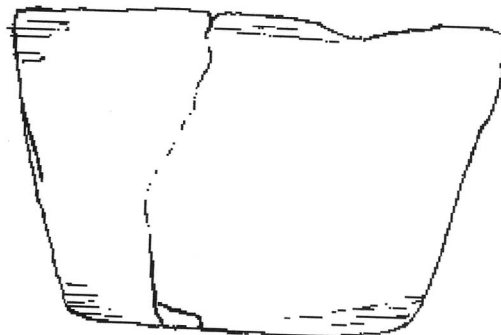

Матејски Брод

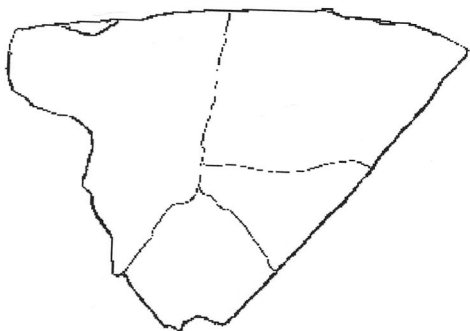
T. XVI

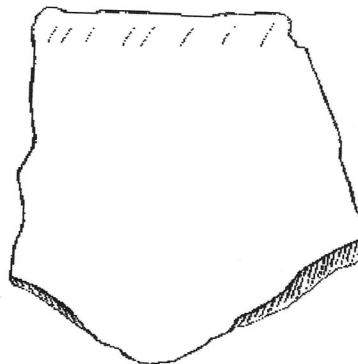
(ив.бр.5707)

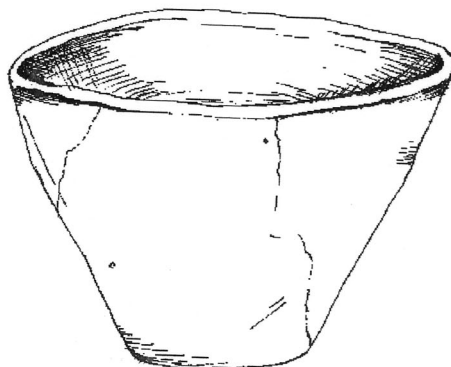
(ив.бр.5751)

(ив.бр.1340)

(ив.бр.1445)

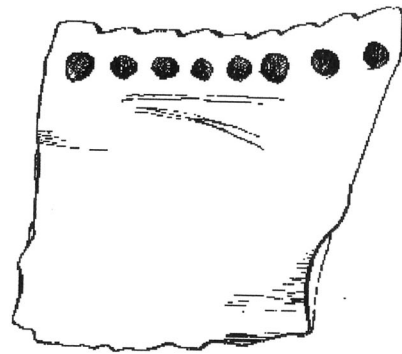

(ив.бр.5641)

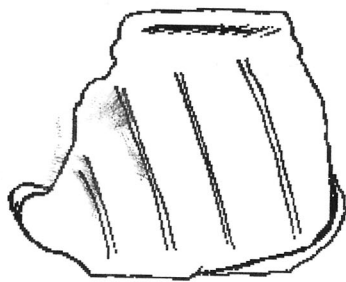
T. XVIa

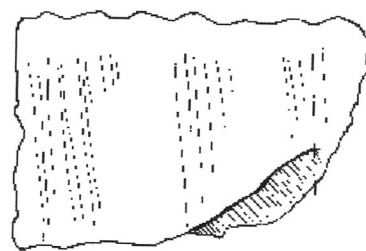
(ив.бр.5747)

(ив.бр.1070)

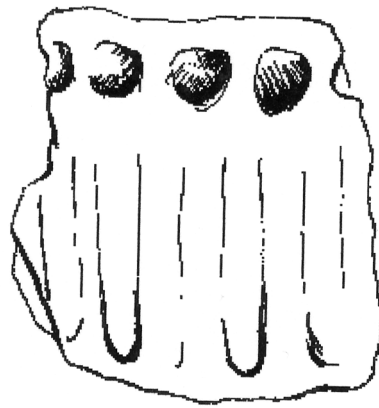
(ив.бр.5452)

(ив.бр.5565)

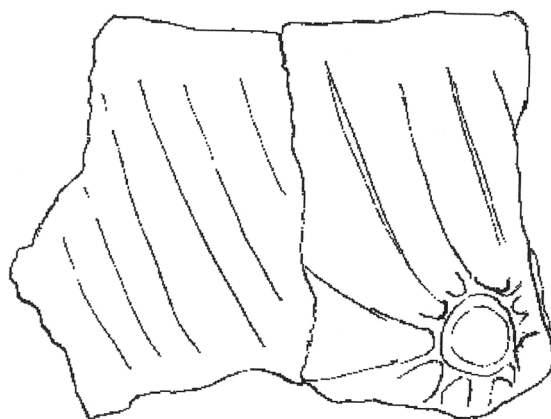
Т. XVII

(ив.бр.5695)

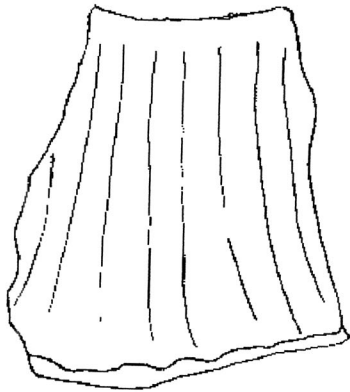
(ив.бр.5732)

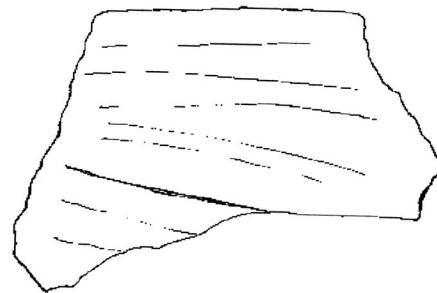
(ив.бр.5723)

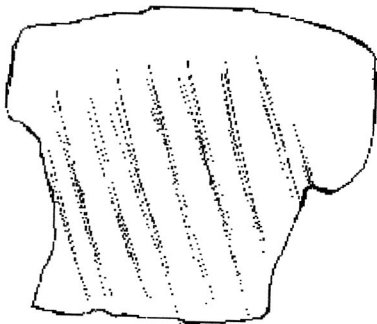
T. XVIIa

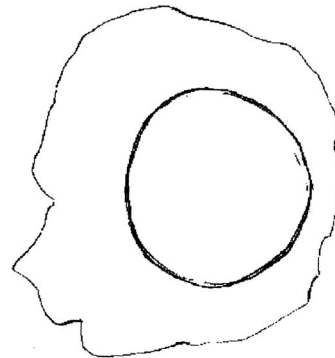
(ив.бр.5724)

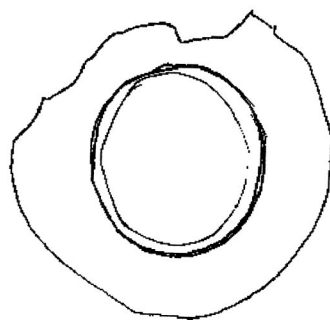
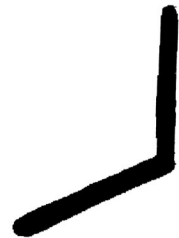
(ив.бр.5725)

(ив.бр.5738)

(ив.бр.5637)

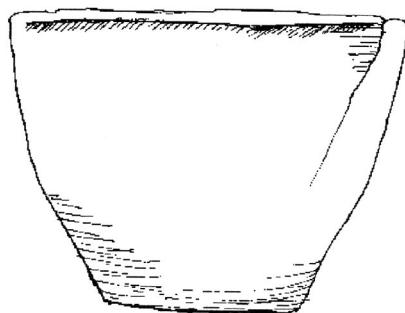
(ив.бр.1307)

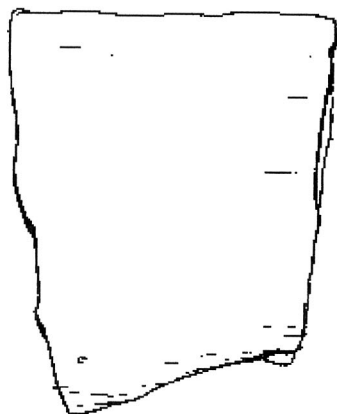
T. XVIII

(ив.бр.1254)

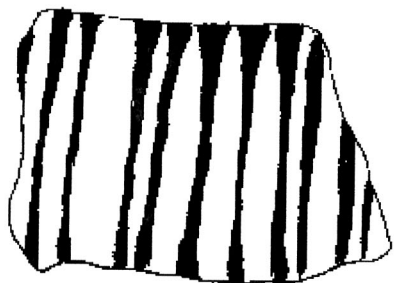
(ив.бр.1297)

(ив.бр.1259)

(ив.бр.1296)

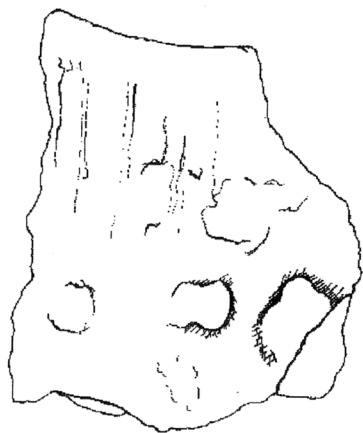

(ив.бр.1294)

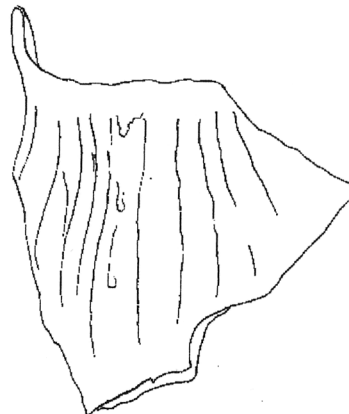

Мужља, Крстићева хумка

T. XIX

(ив.бр.1289)

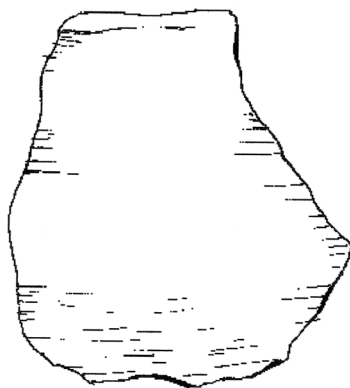
(ив.бр.1287)

(ив.бр.1460)

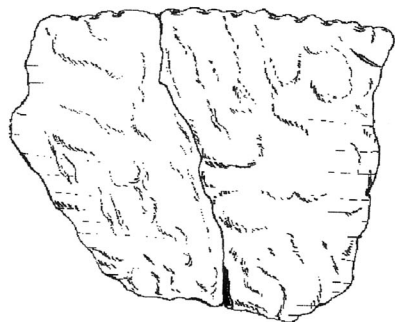
(ив.бр.1459)

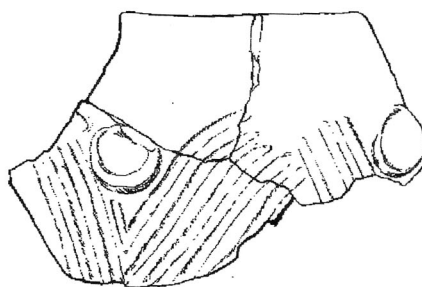
(ив.бр.1485)

Т. XX

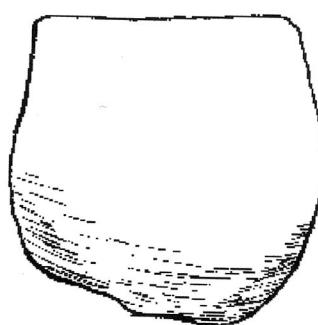
(ив.бр.1288)

(ив.бр.1292)

(ив.бр.1270)

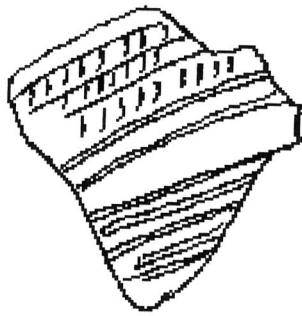

(ив.бр.1483)

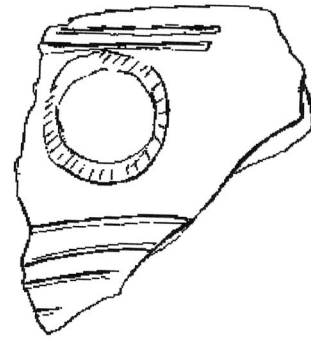

(ив.бр.1253)

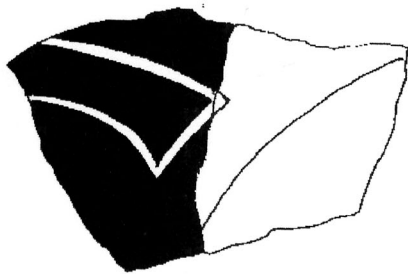
T. XXI

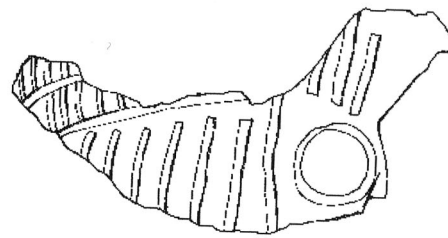
(ив.бр.1260)

(ив.бр.1282)

(ив.бр.1269)

(ив.бр.1264)

(ив.бр.1283)

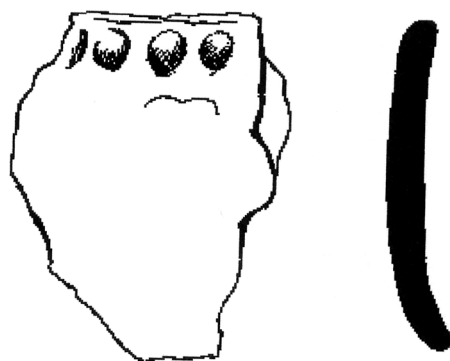
Т. XXII

(ив.бр.6369)

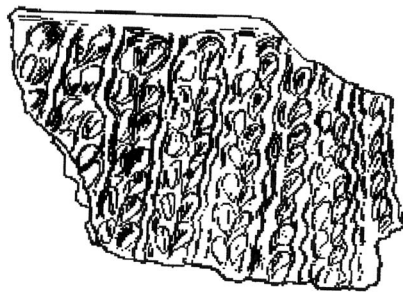
(ив.бр.6332)

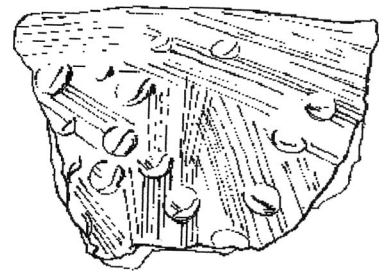
(ив.бр.6260)

Ченга, Мали Алас

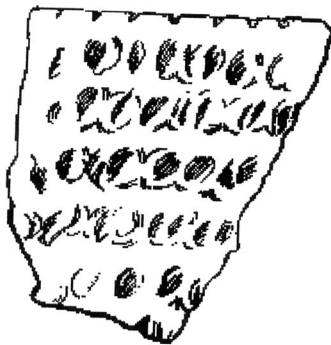
Т. XXIII

(ив.бр.615)

(ив.бр.265)

(ив.бр.628)

(ив.бр.7431)

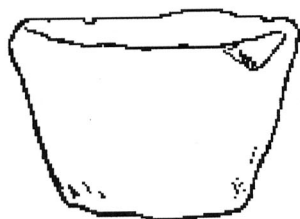

(ив.бр.7454)

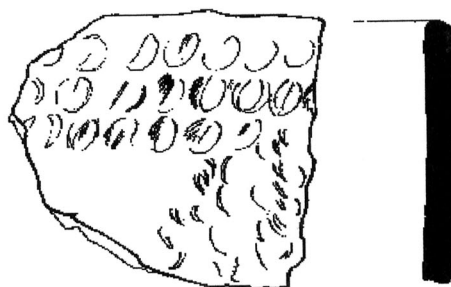
Перлез, Батка

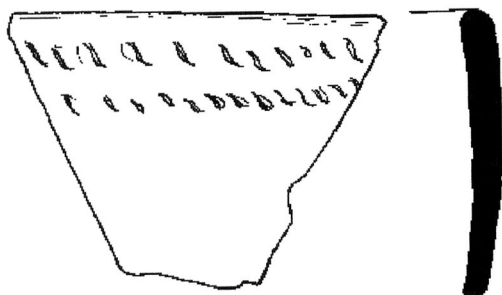
T. XXIV

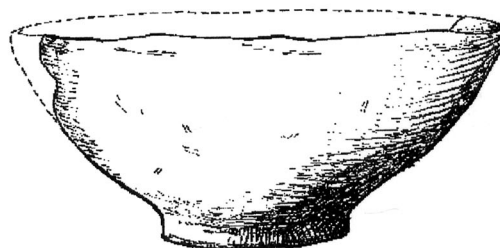
(ив.бр.385)

(ив.бр.525)

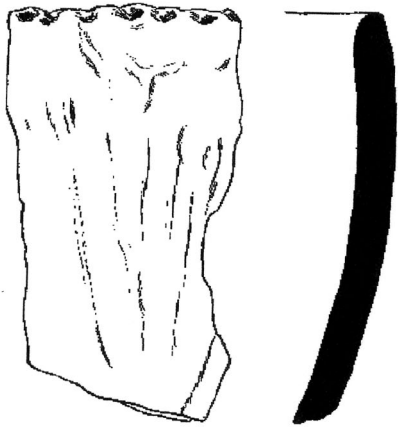

(ив.бр.129)

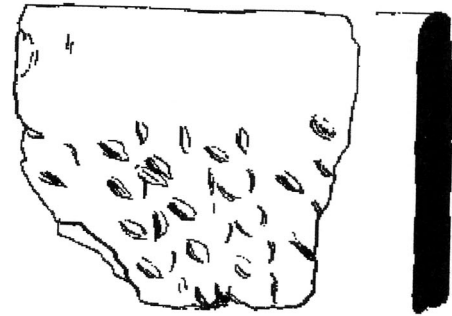

(ив.бр.103)

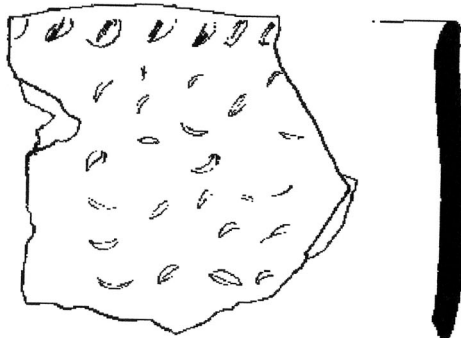
T. XXIVa

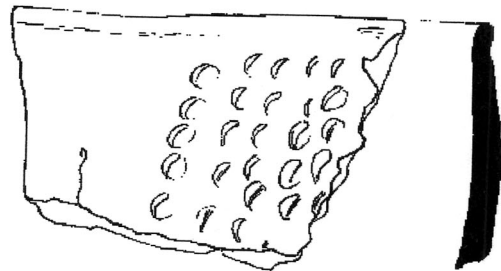
(ив.бр.564)

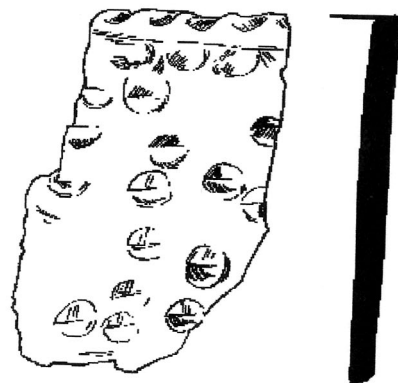
(ив.бр.7285)

(ив.бр.803)

(ив.бр.739)

(ив.бр.7293)

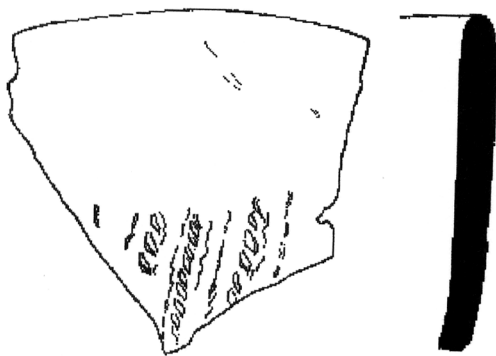
T. XXV

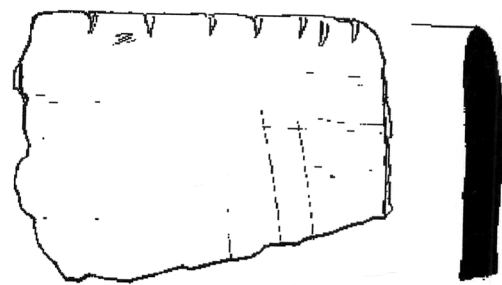
(ив.бр.7432)

(ив.бр.7454)

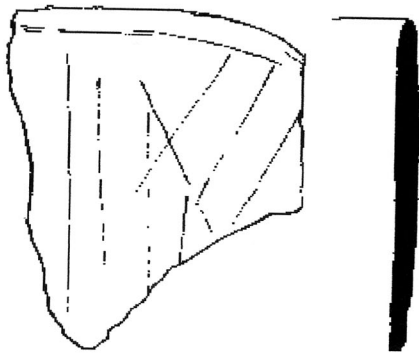

(ив.бр.461)

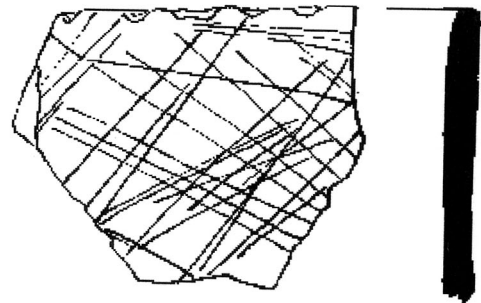

(ив.бр.5341)

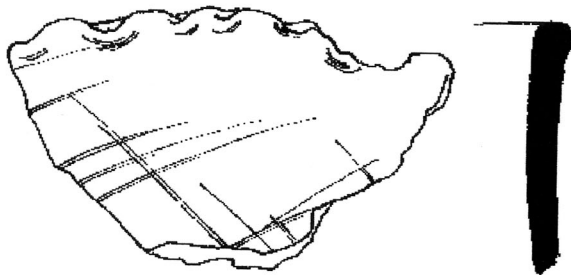
Т. XXVI

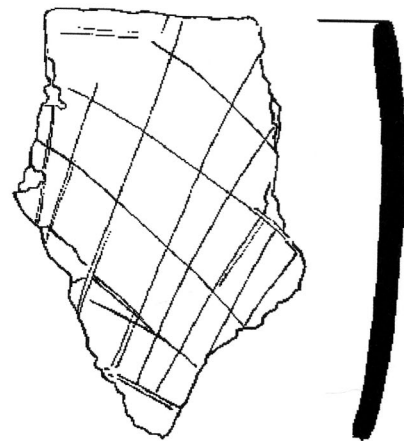
(ив.бр.810)

(ив.бр.1873)

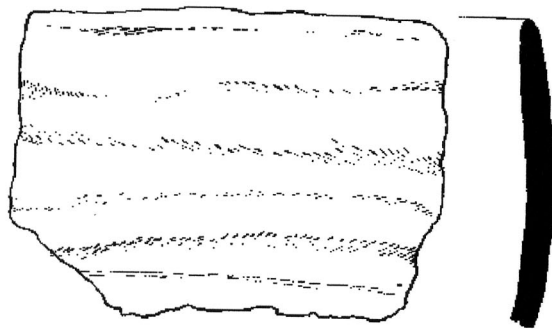

(ив.бр.791)

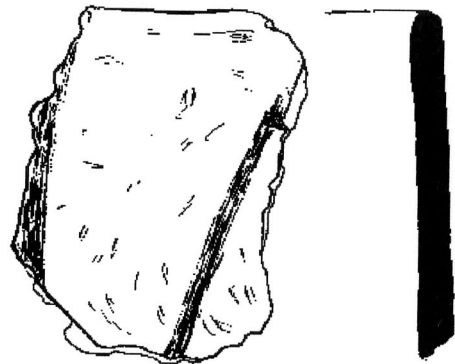

(ив.бр.758)

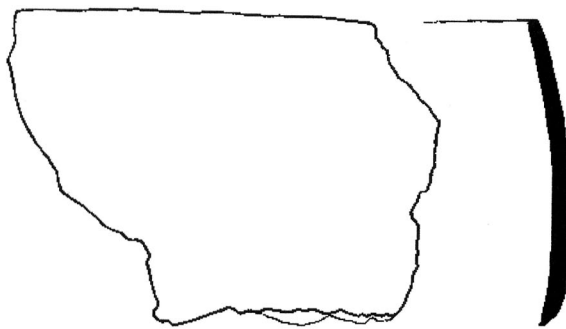
T. XXVIa

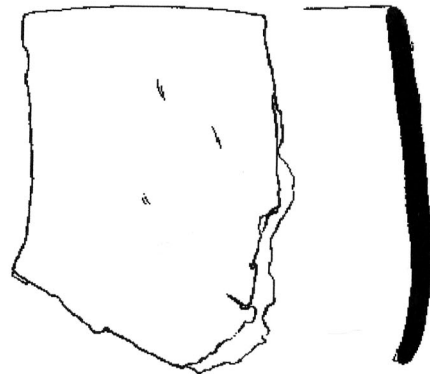
(ив.бр.7335)

(ив.бр.275)

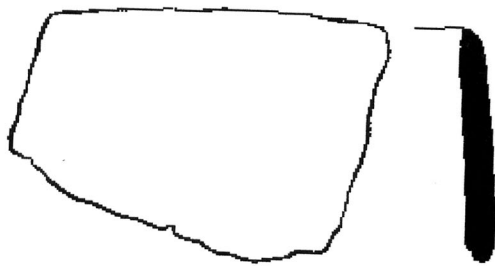

(ив.бр.547)

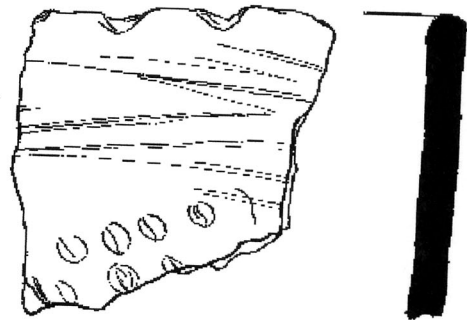

(ив.бр.7315)

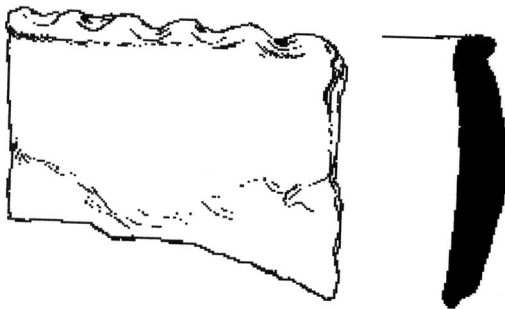
Т. XXVII

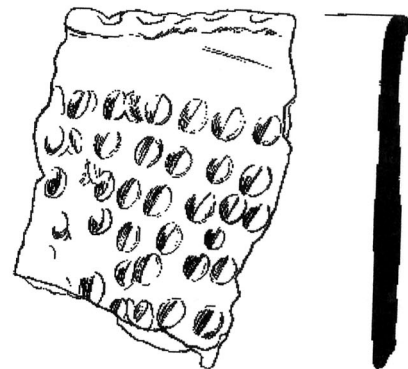
(ив.бр.5331)

(ив.бр.543)

(ив.бр.7325)

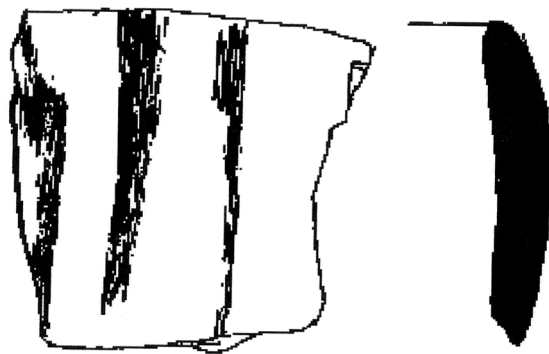

(ив.бр.451)

Т. XXVIIa

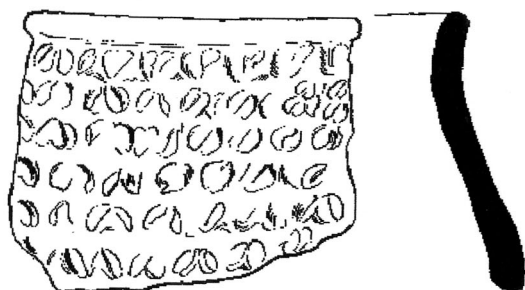

(ив.бр.782)

(ив.бр.7492)

T. XXVIII

(ив.бр.401)

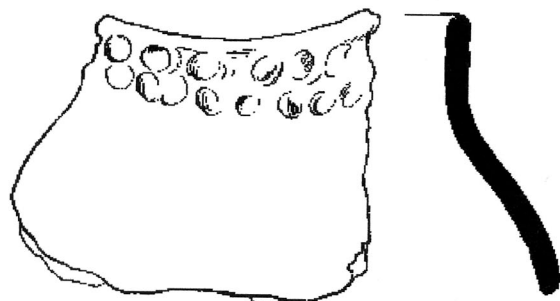
(ив.бр.464)

(ив.бр.569)

(ив.бр.7470)

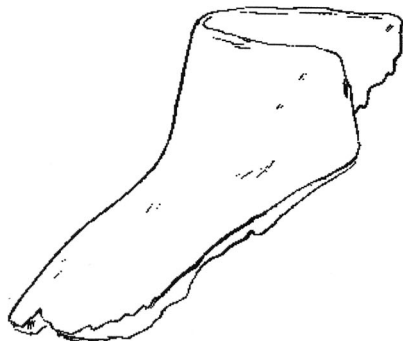

(ив.бр.526)

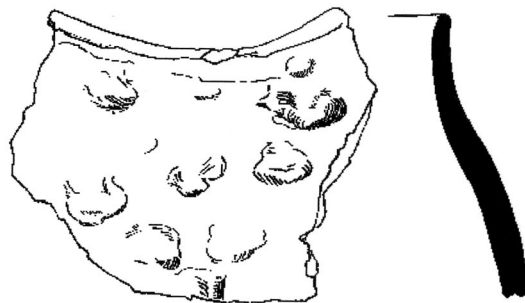

(ив.бр.588)

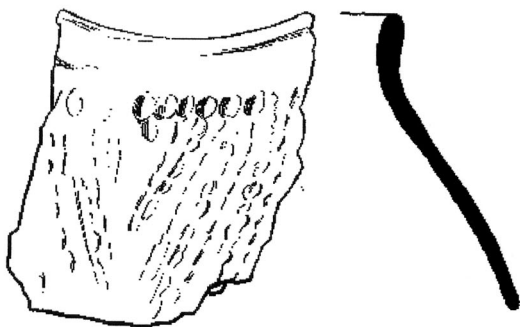
T. XXIX

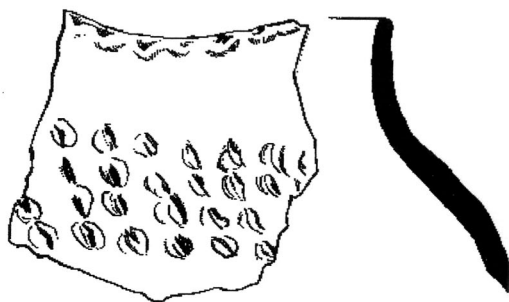
(ив.бр.28)

(ив.бр.24)

(ив.бр.7364)

(ив.бр.622)

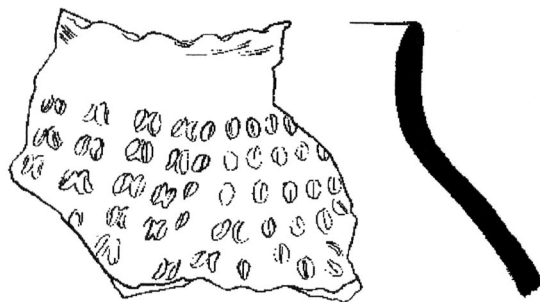

(ив.бр.460)

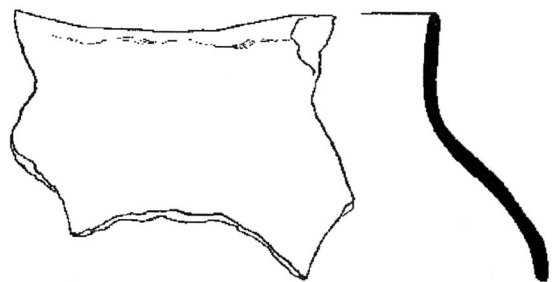

(ив.бр.530)

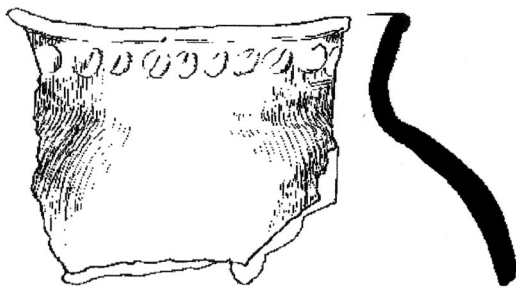
Т. XXIXa

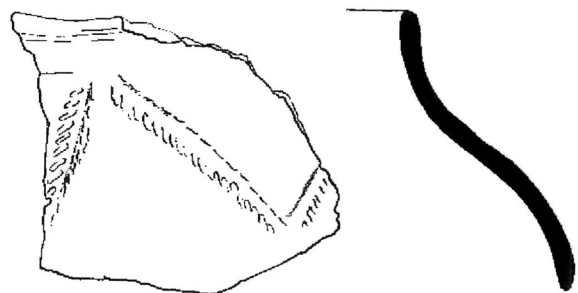
(ив.бр.45)

(ив.бр.563)

(ив.бр.260)

(ив.бр.761)

Т. XXIXb

(ив.бр.577)

(ив.бр.579)

(ив.бр.7298)

(ив.бр.809)

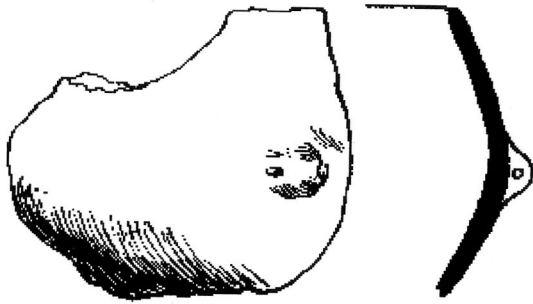
(ив.бр.557)

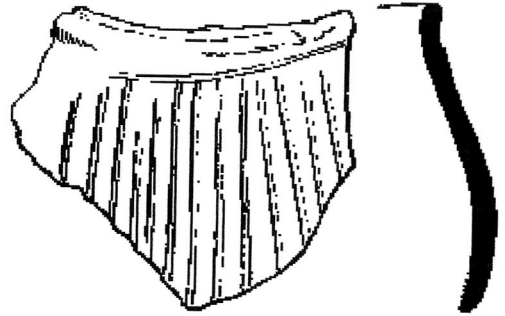
(ив.бр.7404)

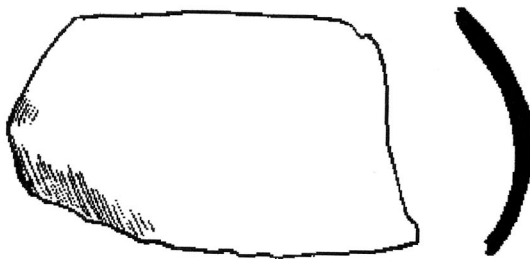
T. XXX

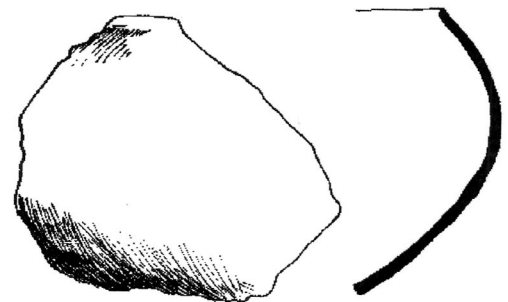
(ив.бр.607)

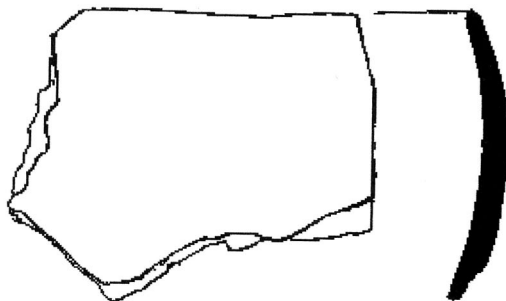
(ив.бр.562)

(ив.бр.592)

(ив.бр.593)

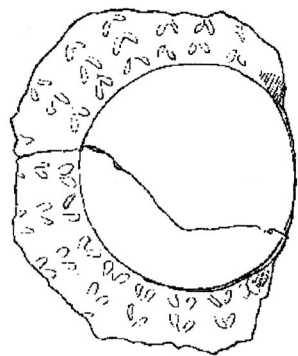

(ив.бр.595)

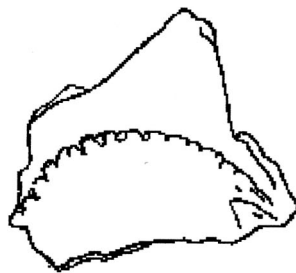
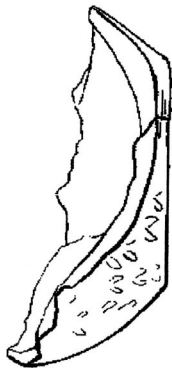

(ив.бр.575)

T. XXXI

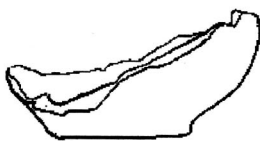
(ив.бр.607)

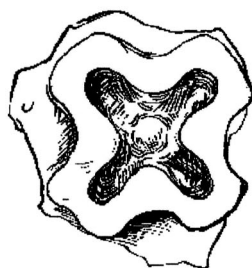
(ив.бр.472)

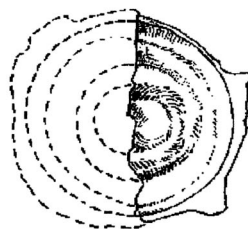
(ив.бр.606)

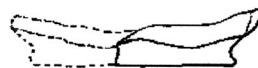
(ив.бр.7381)

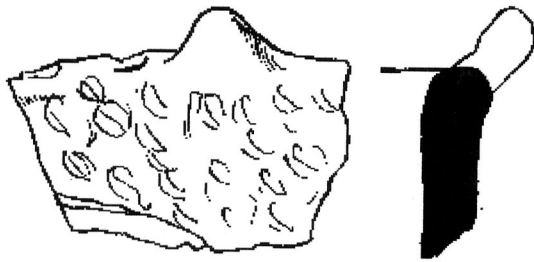
(ив.бр.624)

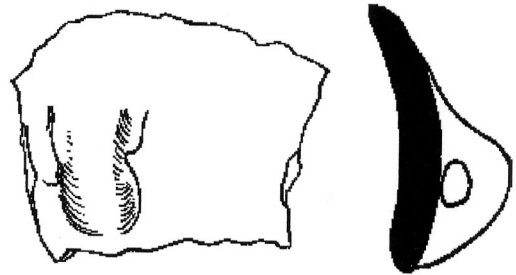
(ив.бр.7211)

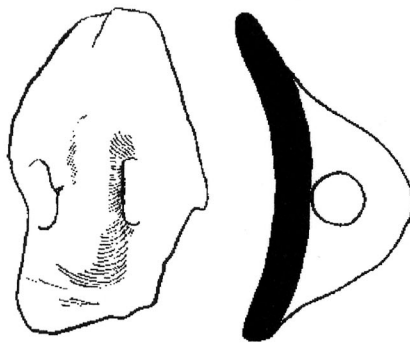
T. XXXII

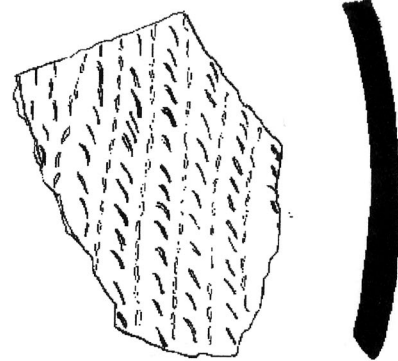
(ив.бр.623)

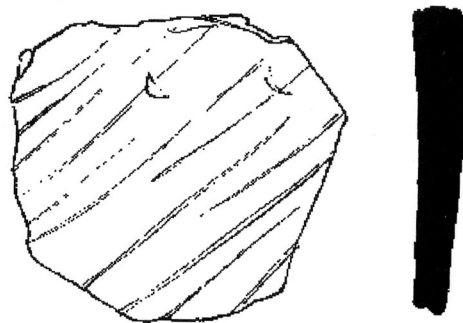
(ив.бр.7383)

(ив.бр.4384)

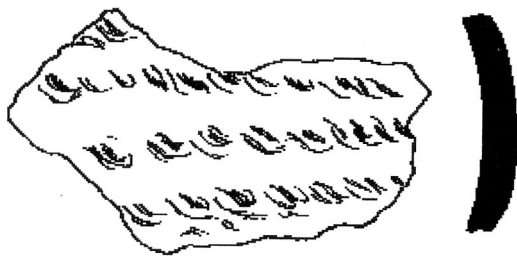

(ив.бр.7395)

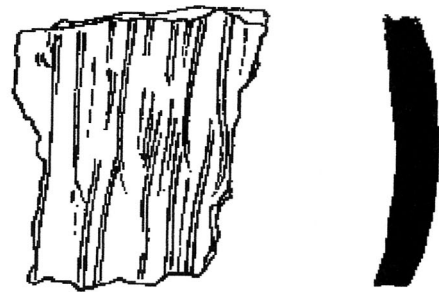

(ив.бр.7277)

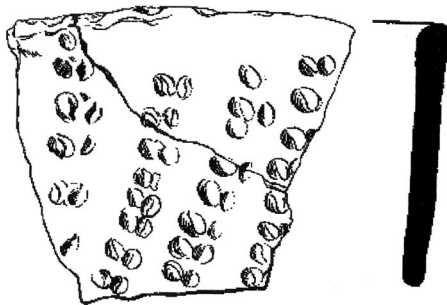
Т. XXXIII

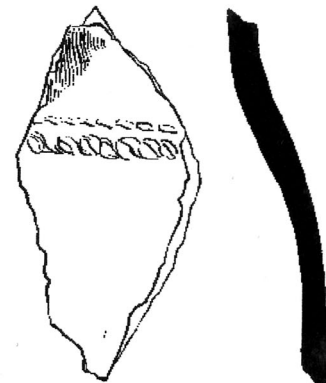
(ив.бр.7392)

(ив.бр.687)

(ив.бр.582)

(ив.бр.784)

Т. XXXIIIa

Snežana Marinković

THE STARČEVO CULTURE SITES IN THE REGION OF MIDDLE BANAT

The archeological research in the region of middle Banat covers the period from 1922 until these days. Through the recognitions, accidental findings, gifts, together with systematic excavations, the sites from this territory were discovered and filed.

On the basis of previous research on the territory of middle Banat, on the localities of Batka, Perlez, Leja near Aradac, Krastić's hillock near Mužlja, Živancević's Small valley near Botoš, Govedar's hillock near Jaša Tomić, Big Siget, estate in the district of Aradac, Mazga's hillock in the district of Elemir, Matej Brod near Novi Bečej, we can distinguish two phases of middle Neolithic in Banat, for sure.

The ceramics of Starčevacka Culture represents the most important and the richest findings from the sites that had been searched in the middle Banat. According to the facture of the ceramics it can be divided into three groups: rough, fine and ordinary. According to the treatment of surfaces of the dishes, there are certain types: rough, broomy, and tilled by instrument or fingers, smoothed with or without coat, shined and polished. We can categorize them according to the shape into five types: conical dishes, pots, round dishes, semi-round dishes and miniature bowls. According to the way of decoration: barbotine, the imitation of the impress, carving and painting.

According to the analysis of the ceramic material from the processed sites D. Arandelović and D. Garašanin performed the periodization.

Starčevo I

The first phase is characterized by the appearance of rough ceramics with barbotine elements and of the same colour polished ones, together with the decoration by impress (using nail or finger). Both of those techniques of decoration in the first phase of forming we can find in the locality Batka near Perlez, Leja near Aradac, Matejski Brod near Novi Bečej and Krastić's hillock near Mužja.

Starčevo II a

In this phase, the organized barbotine has been carried out in the combination with polishing the rough dishes. It was present at the following localities: Leja, Matejski Brod, Batka and Krastić's hillock.

Starčevo II b

Finding from the locality Batka near Perlez (goblet that in the base part was worked out if the form of the cross), typologically belongs to Kriş pottery from the region of Moldavia and Transylvania. The finding belongs to the phase Starčevo II b. On the ceramic objects, the ornaments in the form of impress are still present, whereas the drawing is performed exclusively in dark colour. On the locality of Krastić's hillock the polichromy has appeared. The sets of painted ceramics from Krastić's hillock (polichromy, dark geometrical and spiral strips), the dishes with distinct biconity direct us to the final range of the development of Starčevacka group in the middle Banat and typologically belong to Starčevo II b and Starčevo III phase.

According to the examination of the localities and the archeological material for studying the developed phase of Starčevacka group the research in Banat are of great importance: between the dead riverbed of the Tisa and lower course of the river Begej. Here the outstanding findings are from Mužljanski swamp, from the locality of Krastić's hillock, from the region Aradac-Elemir in Perlez, the vicinity of Aradac, Ečka and Novi Bečej.

